

† МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН :

„РОЗП'ЯТИЙ МАЗЕПА”

ІСТОРИЧНА ДРАМА

НА П'ЯТЬ ДІЙ

1961

ВІННІПЕГ

† **МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН :**
РОЗП'ЯТИЙ МАЗЕПА

METROPOLITAN ILARION

CRUCIFIED MAZEPA

HISTORICAL DRAMA
IN FIVE ACTS

† МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН :

„РОЗП'ЯТИЙ МАЗЕПА”

ІСТОРИЧНА ДРАМА
НА П'ЯТЬ ДІЙ

diasporiana.org.ua

ВИДАВНИЦТВО “НАША КУЛЬТУРА”

1 9 6 1

ДІЄВІ ОСОБИ:

Мазéпа, Іван Степáнович, великий Гетьман України (25. VII. 1687 — 22. IX. 1709). Жив 70 літ (20. III. 1639 — 22. IX. 1709). Освіту одержав у славній Києво-Могилянській Колегії та в єзуїтській колегії в Варшаві. Довго виховувався при дворі польського короля Яна Казимира, як його придворний паж. Три роки (1656-1659) навчався військового діла закордоном, де навчився і чужих мов. Вернувшись, трохи ще служив при польському королівському дворі і виконував обов'язки королівського посла до українських гетьманів, напр. у роках 1659, 1660, 1663 і ін.

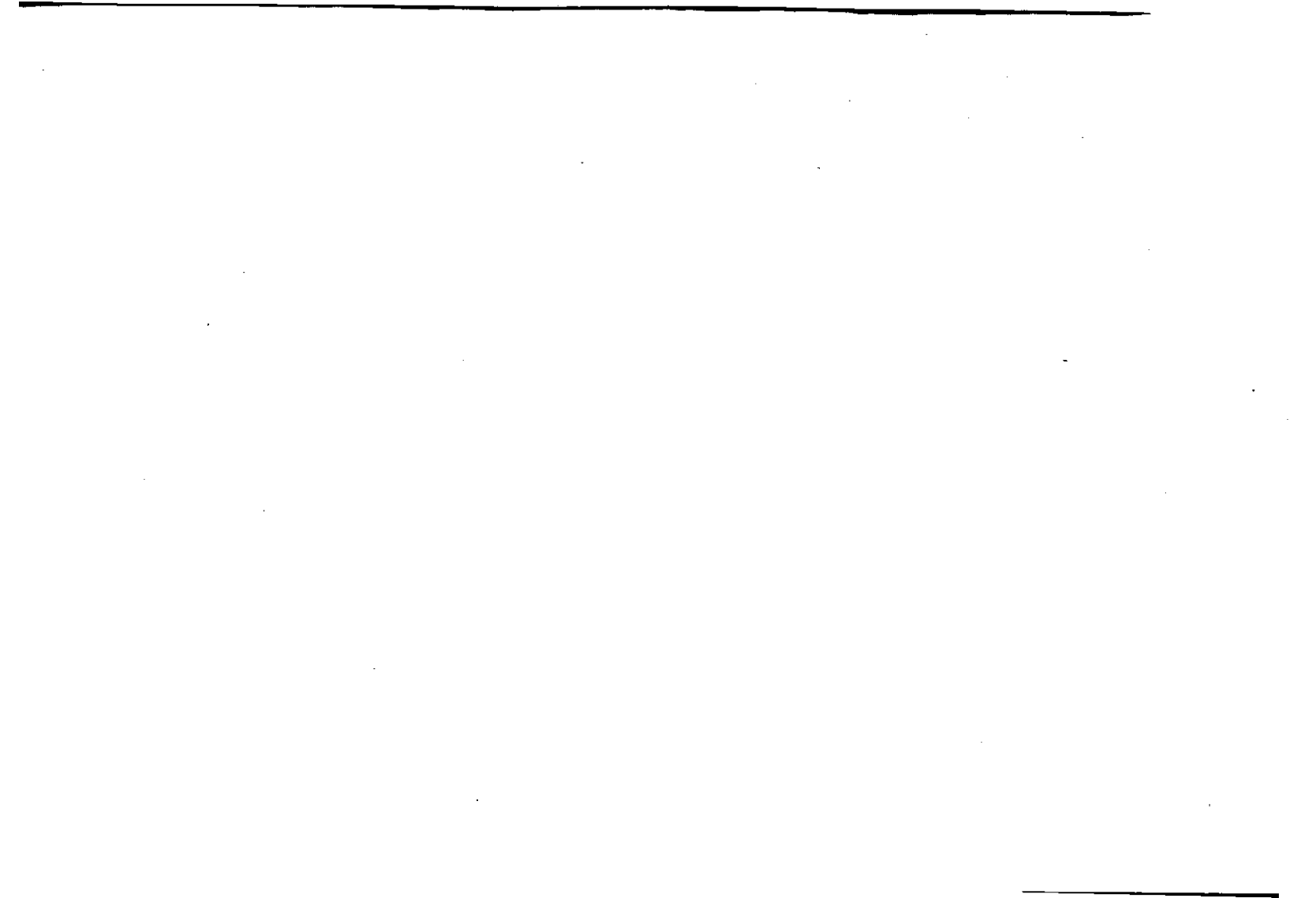
Але року 1663-го покинув королівську службу в Варшаві, і віддався службі для України, тут і одружився року 1668-го з Ганною Половець-Фридрикевич. Вступив на службу перше до Гетьмана Петра Дорошенка, а потім до Івана Самойловича.

Гетьманував 22 роки (1687-1709).

Московський цар Петро I (1689-1725) брутально поламав усі царські умови та приречення супроти України, тому Гетьман Мазела змушений був повстати проти Москви за її зраду, виконуючи свою присягу боронити права України.

Вирішив відійти від Москви ще року 1705-го. На бік шведів перейшов у неділю 24. X. 1708 р. Програвши тільки випадком бій під Полтавою 27. VI. 1709 р., Мазепа з раненим королем шведським Карлом XII у середу 30. VI переправився через Дніпро при Переволочній у Турцію.

Гетьман Мазена — особа високої освіти, глибокої інтелігенції, постійно ввічливий та людяно привітний. Волсвий, вимагає від усіх дисципліни в праці. Обставини "Руїни" навчили його бути завжди

підозрілим та скритним і легко не довіряти людям.

Мазепа почав сильніше хворіти ще з 1706-го року. Останні невдачі дошкульно вдарили Гетьмана, і він занепавав та змарнів. Тепер став до всього ще більше підозрілий, бо всі ненадійні, — і січовики, і старшина. . .

Кругом біля Очакова та Бендер вештаються московські шпигуни, які вовками чатують за Гетьманом і генеральною старшиною, щоб їх схопити для царя Петра.

Пилип **Орлик**, найбільш довірена особа Гетьмана Мазепи. Народився 11-го жовтня 1672-го року. Батьки його походять із чехів. Освіту здобув у Київській Могилянській Колегії, де навчався до 1694-го року. Року 1698-го одружився з Ганною Павлівною Герцук, а з року 1700-го став працювати в Генеральній гетьманській Канцелярії. А з року 1706-го став Генеральним Писарем і правою рукою Гетьмана.

Гетьман Мазепа цілком довіряв Орлику, і восени 1707 р. уперше відкрив йому таємницю про свої задуми відпасти від Москви, яка грабує і нищить Україну, і тим зраджує свої підписані офіційні умови з нею. Відкрив цю тайну заздалегідь тільки йому одному.

Орлик — відданий Україні ідейний патріот. Блискучий державний талант. Глибокий розум. Видатний поет, і любить говорити поетично. Гарячий промовець.

По смерті Гетьмана Мазепи перейняв усю справу створення незалежної України в свої руки. Його обрали Гетьманом 5-го квітня 1710-го року в Бендерах, а Карл XII та Турція відразу визнали його, як офіційного Гетьмана України. Старшинство склало т. зв. Бендерську Конституцію 5-го травня 1710-го року, і гетьман Пилип Орлик їй присягнув.

Орлик, разом з татарами й поляками, два рази ходив на Правобережжя, у роках 1711 і 1713, але та-

тари своїми дикими грабунками знищили всю справу, бо відхилили від себе населення.

А 10-го липня 1711-го року над Дністром турки були захопили царя Петра в полон. Але цар дав турецькому Великому Візирові величезного підкупа, і склав з ним договора відпустити Україну на волю. Великий Візир повірив і царя Петра відпустив. Та Москва, своїм звичаєм, зрадила, і свого договору не виконала.

Кость Гордієнко-Головко, з 1702 року Кошовий Отаман Січі Запорозької. Родом із Полтавщини. Увесь час непримиренний ворог росіян і царя Петра, а тому ворог і Гетьмана Мазепи, що мусів накладати з Москвою.

Коли Мазепа порвав з Москвою, то Гордієнко помирився з Гетьманом, і 12-го березня 1709-го року Січ постановила приєднатися до козаків Мазепи. Але все це було занадто пізно. . .

Лютий цар Петро несамовито відімстився запорозьцям тим, що 14-го травня 1709-го року поварварському знищив і спалив Січ Запорозьку дощенту, — це виконав Чигиринський Полковник Гнат Галаган зо своїми козаками та московське військо під командою Полковника П. Яковлева.

По зруйнуванні Січі Кошовий Гордієнко сильно змінився й засумував, а це зле вплинуло і на бій за взяття Полтави. Власне день знищення Запорозької Січі був днем знищення України, і цього Гордієнко не міг ані винести, ані простити собі, ані забути. . .

Це Гордієнко зо своїми запорожцями дав змогу королю Карлу й Гетьману Мазепі спастися під Переволочною від московського полону і відступити через Дніпро в Турцію. Привів з собою на еміграцію до 2000 січовиків.

Гордієнко зо своїми запорожцями року 1711-го ходив війною з Гетьманом Орликом на Правобережжя.

Року 1712-го Гордієнко покинув Гетьмана Орлика. Помер року 1733-го на еміграції.

Сильна й волева особа. Демократ, народник, оборонець козацької сіроми, оборонець козацьких прав та козацької волі. Ідейний, сильний і послідовний ворог Москви, як царства імперіялістичного. Блискучий промовець, сильний і чіткий агітатор демагог.

Тенер Кошовий Гордієнко — єдина реальна сила на еміграції, бо має січовиків під собою. Злий і нервовий. Кляне Мазепу за все, кляне й себе, що ніби невчасно й необдумано пристав до Мазепи, а тим убив Запорозьку Січ, правдиве серце України.

Лидрій Іванович **Войнаровський** (1680-1740) — улюблений небіж Мазепи, син його рідної сестри. Мазепа дітей не мав, тому оголосив Войнаровського своїм спадкоємцем. Учився Войнаровський у Німеччині, добре навчився чужих мов. З року 1705-го Войнаровський служив у царській російській армії, а вернувшись, працює при Мазепі.

Войнаровський пішов з Мазепою на еміграцію, і був йому послом до Кримського хана та Турецького султана. Король Карл XII призначив його полковником Шведської Армії. У Бендерах жив при Мазепі і доглядав за недужим Гетьманом.

По смерті Мазепи одержав у спадку всі його великі скарби. Але рішуче відмовився поставити свою кандидатуру при виборах нового Гетьмана, — стояв за вибір Орлика.

Войнаровський пізніше позоставив Бендери і жив у Німеччині. Цар Петро сильно вимагав видачі йому Войнаровського, і року 1716-го його схопили на вулиці в Гамбургу і віддали цареві, а той заслав його з родиною в Сибір, у місто Якутськ. Тут і помер Войнаровський року 1740-го.

Російський письменник декабрист Кіндрат Рилєєв (1795-1826) року 1823-1825 написав сильну по-

ему “Войнаровський”, бо його доля хвилювала тоді російських революціонерів.

Войнаровський був по-європейському вихований, завжди ввічливий. Був відважний патріот, умів боронити свого дядька Гетьмана. Але від активної якоїсь ролі зрікався.

Іван Ломиковський, найвищий старшина — Генеральний Обозний. Діяч ще з часів Гетьманів М. Ханенка та І. Самоїловича. Патріот, ідейний противник імперіялістичної Москви. Дуже старий, але пішов за Мазепою, бо глибоко любив Україну. Постійний оборонець найвищих прав старшини.

По смерті Мазени перейшов у місто Ясси, і там року 1714-го й помер.

Воркотун, до всіх підозрілий.

На еміграцію з батьком подалися і три сини Ломиковського: Володимир, Ілля та Михайло, усі три вихованці Києво-Могилянської Колегії.

Дмитро Лазарович Горленко, Прилуцький полковник 1692-1708 років. Близький до Мазепи. Року 1705 був наказним Гетьманом. Представник старшого покоління, всіма дуже поважаний. Народився десь року 1660-го, вихованець Києво-Могилянської Колегії.

Сміливий, глибокий патріот. Мазепу шанує, але й критикує.

Не міг зійтися з П. Орликом, новим Гетьманом, і року 1715-го вернувся в Україну, де був арештований і засланий в Москву, і там помер року 1731-го.

Онук його, Йоасаф Горленко був Єпископом Білгородським (†1754 р.). Оголошений 1911-го року Святим, пам'ять його 10-го (23) грудня.

Іван Михайлович Мирівич, полковник Переяславський 1691-1706, а з 1706-го року став Генеральним Бунчужним. За Орлика — Генеральний Осавул.

Представник нового молодого покоління. Рішучий, уміє покритикувати й кусливо згадати чужі помилки.

Помер на еміграції.

Григорій Пáвлович Гéрцик, наказний Полтавський полковник. Шваґер Орлика. Сильно відданий Мазепі, а потім Орликові.

При Орлику став Генеральним Осавулом.

Противник росіян, завзятий патріот.

Року 1721-го був у Варшаві, і там на вулиці його схопили шпигуни російського посла й передали Росії. Був посаджений у Петропавлівську в'язницю-фортецю. А року 1728-го випущений і висланий в Москву.

Енергійний, завзятий, уміє думати.

З Григорієм на еміграції і два його брати: Іван та Опанас Герцики.

Іван Петрович Максимóвич, Генеральний Бунчужний, потім Орликів Генеральний Писар. Високоосвічений.

Року 1715-го вернувся в Україну, але був арештований і засланий у Москву, де й помер року 1732.

Поважний, рішучий, патріот.

Федір Нахимовський, умілий дипломат старшина у Мазели, пізніше в Орлика. Помер року 1758-го. Був довіреною особою Мазепи.

Федір Третяк, старшина. Був 1708-1709 років дозорцем Переволочинським, — багато допоміг усім 30-го червня 1709-го року переправитися через Дніпро. З року 1720-го вступив на польську військову службу.

Клим Довгополенко чи Довгополий, старшина, член Генерального Суду. За Орлика, з 1710-го року, Генеральний Суддя. Особа старша, поважна.

Солдан, високий шведський Комісар, представник короля Карла XII при Гетьмані Мазепі. Був присутній при смерті Великого Гетьмана.

Козак 1-ий і козак 2-ий — розагітовані демагоги, до всього підозрілі, люто ненавидять старшину і панів взагалі.

Січовики 1-ий і 2-ий, такі самі: перемучені, озлоблені, до всього підозрілі. Старшину та панів ще більше ненавидять.

Старшини, що пішли зо своїм Гетьманом на турецьку землю, поза переліченими вище, як ідейні “мазепинці”. Їх спочатку було чимало, але згодом більшість їх повтікала, частина — до царя Петра, частина на різні боки.

Старшина, збираючись на наради з Гетьманом, жорстоко критикувала його діяльність, а вірніше — судила й розпинала його. . .

Спочатку всіх старшин охопила була сильна депресія, звичайна при про́грі великого діла: усе пропало! . . . Усі не забезпечені, усі покинули все своє добро в Україні, усі обдерті, усі голодні! . . .

Усі заздро поглядають на вози й мішки з гетьманським добром. “Хіба це добро приватне? Це добро державне!” Вимагали “заплатити за службу!” Того часу справді добро приватне й державне виразно відділені не були, особливо за Мазепи.

А деякі молоді й гарячі старшинські голови приставали до крику січовиків: “Видати москалям короля Карла й Гетьмана Мазепу! Чого з ними панькатися!”. . .

Усе Мазепине гетьманування було велике тертя між Гетьманом і старшиною, — тепер воно сильно побільшилося і стало наявним.

Між самою старшіною сварки та непорозуміння, особливо між тими, хто мав при собі хоч мале майно, і тими, що його зовсім не мали. Заздрість!

Січовиків під Переволочною 30-го червня 1709 року перейшло Дніпро близько 2000 люда, перевів їх Кошовий Отáман Кость Гордієнко. Усі вони похмурі, злі, розсварені. На старшин поглядають із ненавистю і відкрито не слухають їх. Військова дисципліна тримається ще на тоненькій ниточці.

Січовики тільки чекають зручного часу, щоб настати на Гетьмана й старшіну, і всіх їх пов'язати й видати москалям, щобто продати, а гетьманські скарби поділити. Бо всі охоплені запаморочною злобою...

Священик з Галацу, православний. У православній рясі. Довге волосся по плечі, мала борода. Високий і ставний, і весь білий, як голуб. Рухи тихі й спокійні.

Час і місце надзвичайно непевні. По п'ятах гналося московське військо з генералом кн. Г. Волконським, а також гналися українські козаці полки на чолі з Корсунським полковником Андрієм Кандибою, що хотів конче схопити Гетьмана Мазепу й передати цареві Петрові. От би вислужився! . .

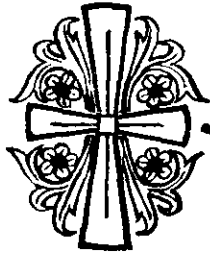
Але за Дніпро погоня не осмілилась перейти, бо там уже турецькі володіння.

Проте за Дніпро, слідом за Гетьманом, пішло не мало московських шпигунів, що пильно чатують за Мазепою та Карлом, як шакали за здобичею.

Уся валка, переправившись 30-го червня 1709-го року через Дніпро під Переволочною, спішно попрямувала на зморених конях просто на південь, до турецької фортеці Очаків. Липня 6-го втікачі з ма-

лою частиною війська, головню січовиків, прибули в Очаків. Перепочивши тут кілька днів, подалися в місто Бендери, на березі Дністра, де турецький султан призначив їм місце постійного перебування, і куди втікачі й прибули 1-го серпня.*

* **Незалежність України** — це віковична свята її Мрія, тому у цій драмі слова: Держава, Воля, Свобода, Ідеал, Мама. Мрія, коли вони визначають Державність України, пишуться з великої букви, як священне слово для українця!...

ДІЯ ПЕРША:

ГЕТЬМАН НЕ ВИКОХАВ ОРЛА!

Просте помешкання в фортечному місті Очакові.
Велика простора кімната. По-під стінами довгі прості лавки.

Учора, у вівторок 6-го липня 1709-го року, старшина й козаки, а з ними й Гетьман Іван Мазепа, прибули в турецьку фортецю Очаків, а сьогодні, у середу 7-го липня, старшина помаху сходитьсь до Гетьмана на Раду. І більше злобної критики минулого й дій один одного, як нарад, що ж робити далі...

За столом сидить Гетьман М а з е п а, тяжко зажурений... Говорить стомлено, болісно. Він сильно змарнів за тяжкий і первовий час перегону з-під Полтави до Очакова, але очі блищать йому, як свічки, світяться розумно й волево. Бож сталася найбільша трагедія в історії України!

З другого боку столу сидить Кошовий Отаман Січі Запорозької Кость Г о р д і є н к о, темний і зажурений, як хмара грозова. Що ж далі буде?

Обидва сильно поморені. Спочатку сидять мовчки, але Гордієнко не хоче й глянути на Мазепу.

Пізніше підходять ще інші старшини, тихо вітаються загальним поклоном і мовчки сідають на лавках, прислуховуючись до гострих розмов. Усі люті й злісні, як то звичайне по неочікуваній прогрі.

Усі завзято смочуть люльки, і дим туманом застелює хату.

Мазепа не курить.

Усі зодягнені по-військовому.

М а з е п а

говорить сумно, неспокійно, хвилюється... Говорить, немов сам до себе, немов спогадуючи:

Усе життя я про одне,
Все думав-мріяв про Свободу:
Дать Мамі Сонечко ясне,
Здобути Волю для наро́ду. . .

Думки гарячі про одне, —
І день, і ніч про Україну:
Вони кололи все мене
Й колоти будуть до загибуні. . .

Як мати любляча дітей,
Так Волю я носив у серці,
Одну мав Мрію для грудей:
Перемогті Москву у гёрці. . .

Замовкає, задумується. . . Зводить голову — і співає по-старечому, стомлено й тихо:

То не гойдається на полі
Берізка квола, сиротина, —
Ой то кінчається в неволі —
Та наша славна Україна. . .

Вітри розлючені гойдають,
Йі берізка хилиться в долину,
Морози з півночі кусають,
Як ворог нашу Україну. . .

Ой гнеться низько сиротина,
Як за дітей та рідна мати, —
Рясніми плаче Україна:
Хіба прийдётся пронадати. . .

Затихає і мовчить, мовчить і Гордієнко, запекло пахкаючи люльку. Мазепа промовляє, мов присягає:

Збери мені багатства світу,
Подай всю славу, всі розкоші, —
Я не зміню свого обіту:
України не віддам за гроші! . .

Збери мені царські корони,
Кури небесний фіміям,
Даруй навик всесвітні трони, —
За них України не віддам! . .

Тобі одному, Рідний Краю,
Тобі одній, Україно мила,
Уся любов моя безкрая,
І вся моя довічна сила!

.....

Я не збирав для себе гроші,
Не дбав про славу я для себе, —
Мені чужі були розкоші,
Багатство власне без потреби, —

Та все служив я Україні,
І їй принісив серце й душу, —
За неї смерть приймаю нині, —
Свого ж обіту не порушу! . . .

Сильно задумується, схиливши голову над стіл. І знов журно говорить:

Про тебе, Мати Україно,
Я мріяв ревно все життя, —
І як тепер тебе покину
На лють московську й розп'яття? . . .

Г о р д і є н к о стомлений, злий і задирилий. Не сидить спокійно, аж надто завзято смочче люльку... Ой, буде бур'я, буде буча!... Раптом схоплюється і говорить злісно й кусливо:

К о с т ь Г о р д і є н к о :

І ось доміявся до втечі:
До турка в зуби утікаєм, --
Тепер думки ці не до речі,
Зітхання спізнені за Краєм. . .

Я в час лихий пристав до тебе,
Козаки наші всі пропали,
Ми поєднались без потреби:
Пани для Січі -- лиш шакалі! . . .

Ти довго-довго був Гетьманом,
Але не дбав про вольну Січ, --
Ти тільки й мріяв жити паном
Й на всіх надувсь, як чорна ніч...

М а з е п а

хвилюється і заперечливо хитає головою:

Я оберéжний був з юрбóю,
Що легко тягне у безодню, —
Не міг я Січі брать з собою,
Де треба тайну всенарóдню! . . .

Усе обд́ував на оди́нці,
Усе я ві́носив у серці:
Поля́ки, шведи і орди́нці
Москву стори́щить мали в герці. . .

Але підсту́пством поламали
Петро й Москва всі наші плани,
І наші світли́ Идеали
Посохли в па́зурах омани. . .

Я все глибо́ко й своєчасно,
Я все обми́слив до кінця, —
Всми́халась нам побі́да ясно:
Розби́ла все Полтава ця. . .

Кость Гордієнко

зривається з лавки й заперечливо махає рукою:

Слова́, самі слова́, Гетьма́не,
Ти в ро́здумах лиш тратив час, —
До рук тобі́ було́ все да́не,
Та Украї́ни ти не спас. . .

Ти все хова́в у таємни́ці,
До сло́ва Сі́чі не пуска́в, —
Без ді́ла ну́дились орли́ ці,
Ти не створи́в хоробри́х лав! . . .

“Усе обдумано прекрасно”...
Але ж життя́ усе зла́мало,
Бо все робило́ся невча́сно,
Й орлі́в ширя́ти було́ мало. . .

Життя́ живе лама́є часто
Приду́мане на самоти́ні,
Й коли́ над тим не при́ло нас сто́,
Воно́ шкідли́ве Украї́ні. . .

Наро́д не ли́нув за тобою́,
Бо ти сі́роби́ не волі́в, —
І не поклі́кав ти до бою́
Хоробри́х тисячі́ орлі́в. . .

А без нарóду щó ти вартий?
Ось цьóго власне ти й не знав:
Були таємні твої карти,
А ти ж на Україну грав! . . .

М а з е п а

заперечливо й рíшуче:

Усіх покликав с в о г о чáсу,
Таємна справа бо бу́ла, —
Юрбу́ не кличуть, заздру й ласу,
Де треба випустить орла!

Товпа принóсить певну зраду,
Не конче ділу допоможе, —
Я муєів Січ тримать позаду:
Не завжди ж зілячко погоже. . .

Я муєів в та́йні все ховати,
Щоб не сховіли справи Юди,
Бож до гетьма́нської Палати
Були вовка́ми наші люди! . . .

Було, як тільки що пору́шу,
Уже летять в Москву доноси,
І націлялися й на душу
Ті Кочубе́ї, Іскри й Но́си. . .

К о с т ь Г о р д і є н к о

сильно хвилюється й заперечує:

У цьóму по́милка найвна
Усе життя твоє бу́ла, —
Найбiльша рана це неславна:
Гетьма́н не ви́кохав орла! . . .

Настав був зру́чний час розплати,
Щоб втерти носа москалевi,
Пустити в бiй полки сталевi
Й Москві всю кривду пригадати!

Та де́ ж полки твої, Гетьма́не?
Та де́ ж твоя рука, — старшина?
Козацтво де́ твоє кохане,
Підстава Вольности єдина? . . .

Самотній жив ти у Палаті,
Орлів круг себе не зібрав,
І всі думки твої крилаті
Не притягли війсьових лав. . .

Бо ти далéко від наро́ду
Ховав у За́думі діла, —
А щоб Країні дати́ Свобóду,
То треба ви́кохати́ — орла! . . .

Чужа тобі наро́дня маса,
Чужа обі́драна юрба,
Старші́на в тебе за́зра й ласа,
З селян ти ви́кохав — р а б а! . . .

А при́клад був, — Богда́н славе́тний,
Що ви́кохав з юрби́ орла, —
Його зля́кався й лях шляхетний,
І По́льща впала, аж гула! . . .

М а з е п а

у повному розпачі . . . Відповідає гаряче:

Та не суди мене, козаче, —
Я йшов, як час велів мені. . .
Ти все клянеш мене, неначе
Не мав я лютої борні. . .

Та все життя того спокóю
Не бачив я й на мить ніко́ли,
І не ставали під руко́ю
Мені до помічі соко́ли! . . .

Козацтво гна́лось за правами,
Поспі́льство кидало́сь на пана,
І за́вжди прі́рва помі́ж нами,
Немов за́давнена та рана . . .

А я творив Держа́ву п р а в н у,
Як той госпі́дар чисте поле:
Кохав пше́ницю яру й сла́вну,
І геть ви́поблю́вав все кво́ле. . .

Таж наші люди неслухняні,
Ім перше полем догодї,
И до поля мчаться, як ті ланї
Бїжать поспра́гли до води. . .

Комусь же треба і на полі
Добути хлїб для старшинї. . .
А що селяни босі й голї,
Мене у то́му не вини!. . .

К о с т ь Г о р д і є н к о

аж захлинається зо смїху, зривається з лави:

Ось так, Вельможний? Ха-ха-ха!...
Ой горе. . . Дóленько лиха!. . .

Та щó плетеш оце, Гетьмане, —
У цьóму вся твоя вина,
Бож панське зїдлячко погане
Зродило в нас, як саранá!. . .

Куди не глянь, слїпе кріпацтво:
Горїють пану два-три дні,
До того тягнуть і козацтво —
Полóрать поле старшинї. . .

А Сїч козача вольнолюбна
Із цим не згóдиться ніко́ли:
Твоя ця думка — люта й згубна,
Бо Волю рóдять лиш соко́ли!. . .

Та й так поля́ Москва грабує,
А ми лишаємось голодні, —
То́му думкі твої навсу́є,
Ми їх і слухати незгодні!. . .

І в а н Л о м и к о в с ь к и й

говорить тихо, розважливо, по-старечому кашляючи:

Чо́му незгодні? Як же йна́че?
Старшинї ж поля не робіть!
Та ми ж при ўрядах, коза́че,
Зайві́ті спра́вами щомить!

Хтось мусить поле обробляти,
Коли Вітчизні я служу, —
Я ж хочу хату і до хати,
І мушу мати якусь межу. . .

Таж панство є по світі всьому,
По всьому світі кріпаки, —
Не нагодуєш всю сірому,
І не зведуться жебраки! . . .

К о с т ь Г о р д і є н к о

збиває все це злісно, зачепливо, насмішливо:

Так-так, п а н о в е ви кохані,
Тому й програли ми Полтаву, —
У вас усе “пани та пані”,
І Край ви вкинули в неславу. . .

Розплющте очі, гляньте добре, —
Таж не пішов ніхто із нами!
Та де ж козацтво те хоробре?
Чому всі стали ворогами?

Чужим наро́дові, Гетьмане,
Ти був усе своє життя,
І що́ тобі було кохане,
Тягло́ народ на розп'яття. . .

Ти від багатства ставив Храми,
А серцем не любив бідоти, —
Тому чужий ти був для Мами,
Не був ти батьком для голоти. . .

А ти б поглянув був довкола,
Яке життя завів ти вдома:
Вся Україна наша гола,
Усе бідота, все сірома! . . .

Панота все собі прибрала,
Усю багату Україну, —
В біді сірома пропадала
І йшла Вітчизна до загибну. . .

Та ж наша рідная панота
Сіроми сікались вовками, —
І народилась їй Голгота,
У нас не чувана віками! . .

Чому ви хочете жить нами
Й нарід тягнути до ярма?
Своїми власними руками
Охоти сіяти нема? . .

Квіток багато он на луці,
Та всіх однаково Бог рósить, —
Нехай же пан і бідний в злуці
Хлібця святого мають дósить!

Далі говорить із гарячим запалом та жалем:

Ти все життя віддав Петрові,
Ти все життя служив Москві,
І в кожному твоєму слові
Думкі для Січі — ялові! . .

Служив ти вірно москалеві,
Йому ростів козацьку силу, —
Згубив усі полкі крицеві
Й Богдана думку орлокрилу. . .

Москва, Москва,—вона купила
Гетьманів всіх за панство й гроші,—
А це підтяло наші крила
Й козацькі Задуми хороші! . .

Гетьмани наші поспішали
По славу й ласку до Москви,
А слава вдома... Й закопали
Державу вольну власне — ви! . .

Коли б ти взяв був план Богдана
Й до купи звів усю сірому,
І на Петра все кинув зрана, —
Москва б розсіпалась від грому!...

Коли б ти дав правá сіромі
Й створів Республіку народню, —
Давно б при блискавці та громі
Москву ми лхнули б у безодню!...

Козак попхне і чорта з пекла,
Як певний буде про Свободу, —
Бо в нас душа міцна й запекла,
В бою не прагнемо ми броду!...

Іван Л о м и к о в с ь к и й:

А ми, старшінство, з цим незгодні,
Не ваблять нас шляхи сіроми!
Як так — вертаємось сьгодні
І полагадімо з Петром ми. . .

Таж ми, старшінство, перші люди,
І жити хочемо і ми, —
Тепер кріпацтво в світі всюди,
А ми до бунту прем сами. . .

Закашлюється, і замовкає, оглядаючись навкруги...

Клим Д о в г о п о б л е н к о:

То й я кажу: чого нам гнати
По цій опаленій пустелі?
Вертаймось: вдома наша мати,
Удома й дітоньки веселі! . . .

Не хочу хлбпської України,
Я з діда-прадіда все пан:
Не стане хлопом до загину
Ніхто з урбджених дворян! . . .

Також захлинається кашлем і замовкає.

Пилип О р л и к

говорить рішуче заперечливо, з притиском:

Було б лихим, наш Отамане,
У с і права віддять сіромі, —
Бо чим тоді Держава стане,
І чим ми будем в власнім домі?

Державі треба шкіл, освіти,
Цьогб не дасть сірома нам:
У с і в Державі рідні діти,
Та щось же треба і "панам"! . . .

Кость Гордієнко

розлучено й рішуче:

І що плетете ви, братове?
Таж потечé криваве море,
Що й так текті уже готове
На лихо заздрісне й суворе! . .

Знесімо панщину вже нині,
Сірому двігнімо увісь, —
Бо кров поллеться в Україні
Як не тепера, то колись! . .

Бо прийде час, нарéd повстане,
І в шалі все панам відплатить, —
І згине все, лихе й кохане,
Але безодні не загатить! . .

Стоїть Січ Мати так: Без пана
Вся Україна мусить бути, —
Свята це заповідь Богдана,
Про неї снить народ закутий! . .

Ану́мо всі, — порвім кайдани,
Здобудьмо хлѳпові мету, —
І заживуть болючі рани,
Досягнем Воленьку святу! . .

Але до цього йдім в супрѳзі,
І ворогі нас не побѳрять:
Квітки всіякі он на лузі,
Та кїлим красний рѳзом твѳрять!..

Хай Україна буде вільна,
Без крїпаків-рабів, без пана:
Така вона, як квітка пїльна,
Всім буде мила, всім кохана!

Тоді й Москва б не застрашїла,
Коли б з тобою Січ була:
Зрослі б у нас державні крила,
З усіх ти б викохав орла! . .

М а з е п а

встає з лавки, і говорить рішуче та сильно:

Не так, не так було, козаче,
Бож цар Петро сидів на спінні, —
Душа моя рясніми плаче
Від тих насильств його і нині. . .

І як було мені повстати,
Коли кругом полкі Петрові?
І як зламати московські грати,
Як я невільний був і в слові? . . .

Петро нагнав полків без ліку
І шпигував наш кожний рух,
І все пішло в його злоріку, —
І тіло наше й навіть дух. . .

Коли б ми тільки не рухнулись,
Петро б умить усівсь на спину,
І всі б ми навіть і не зчудились,
Як він ковтнув би Україну. . .

І як я міг почати діло,
Коли всі мріяли — в Москву?
І як було підняти сміло
Супроти неї булаву? . . .

І як я міг робити явно,
Коли сичали Кочубеї?
Коли відкрито й неугавно
Чіплялись булаві моєї? . . .

Я мусів п р а в о рятувати,
І мусів гнутися Петрові, —
А ви... і пальцем покивати
На ту Москву — все неготові! . . .

К о с т ь Г о р д і є н к о

зо злобою і сміхом:

А ти?... Хіба ти не жорстоко
Чавив нас, Січ, немов у стулі,
Чавив предовгих двадцять років,
Чавив сірому й старших вкупі!...

Усе тепер я пригадаю,
Бо ти ж залив за шкуру сала:
Про тебе йшли чутки із Краю,
Як про сірómського шака́ла. . .

Тепер злига́лись ми з тобою —
І Січ навік занастили, —
Бо не готов ти був до бою,
Бо стратив ти козацькі сили. . .

М а з е п а

у великому розпачі, болюче й сумно:

Які слова твої колючі,
І мов ті голки, пнуться в тіло,
А сам стрибаєш, як із кручі,
І зависо́ко, і засміло. . .

Та дай мені хоч мент спокію,
Душа намучена болить:
За горло ти схопив рукою
І не пускаєш хоч на мить. . .

Нам не сварі́тися б сьогодні,
Я ж Україні дав би й Неба,
А ти витягуєш з безодні
Усе, що треба й що не треба. . .

К о с т ь Г о р д і е н к о :

У вільній Січі ми відда́вна
Свої зрості́ли Ідеали, —
Кругом Січ Мати ними славна,
Ми їх мечами здобували! . . .

І не відступі́мо від то́го,
Що в нас надба́лося віками:
Воно Зако́ном Трисвятого
Вже заще́пилося між нами!

.....

А з України вісті люті,
Про них усі ми знаєм добре:
Хто прагне Волі, ті закуті,
В Сибір загі́яне все хоробре. . .

Дмитро Горленко

встає з лавки, — говорить сильно й журно:

Щоб Україну застрахати,
Москаль все палить та вбиває,
З огнем пішли твої Палати,
Й нікому милости немає. . .

Три дні пала́ла вся столиця,
Три дні Бату́рин вибива́ли,
І зникло все, і помоліться
Невинним жертвам не давали. . .

Москаль хапав малу дитину
І бив об камінь головою, —
Три дні розбій ішов без впину,
Й гаряча кров текла рікою. . .

Тепер те саме по Вкраїні:
Петро скажений б'є та палить,
І навіть Божії Святині
Москаль п'яній грабує й ва́лить. . .

І всіх безмірно застрахали, —
Усім цуратися Гетьма́на,
А де хоч тинь підозри мали,
То солдатня спалила п'яна. . .

І кров пливе по Україні,
Й огонь жерé і день, і ніч,
А де "мазéпинства" хоч тині,
Відрáзу голову із пліч. . .

Століття будем пам'ятати
Московську "жéсточь" цю криваву,
І перекаже сину мати,
Як мстивсь москаль нам за Держáву!..

М а з е п а, з глибокою журою:

Москва катúє Україну,
А тим катує і мене. . .
Ночéй не сплю... Й коли покину
У снах видóвище жажне? . . .

Вночі, як тільки задрімаю,
Пожари бачу, чую крики,
І відпочинку вже не маю,
Бо й день мені, як степ, великий. . .

Життя в жахньому неспокійі,
Бо все палає в Україні:
В душі — московській розбої,
А в очах все криваві тіні. . .

Я прагну смерті, щоб косою
Мої страждання припинила,
Бо й тут не маю я спокою,
І нести страсті ці несила. . .

.....

Старий Іван Ніс, наш старшина,
Дорогу зрадив москалям,
Й Бату́рин впав... З ним Україна
Одержала найгіршу з плям. . .

Бату́рин — серце всієї справи,
Він перемоги був основа, —
Упав від зрадної неслави,
Найбільша віграна Петрова. . .

Коли б Бату́рина не взято,
Була б не взята і Вкраїна,
І стало б це навіки Святом,
Й про нього вчив би ба́тько сина...

Гетьман замовкає, низько-низько схиливши голову...

Пилип О р л и к

говорить піднесено й сумно, немов пісню складає:

Ой насунулись хмари грозіві
Й Бату́рин кругом обложили, —
Це московські вояки Петрові
Мазепі підрізують крила. . .

Та міцні круг Бату́рина мури,
І годі столицю узяти, —
І обличчя московські похмурі,
Й лютують голодні солдати. . .

Де не взявся Іван Ніс старшіна
І вброгу зрадив дорогу:
Була в мурі пролаза єдина,
Що в місто ввійти дала б змогу. . .

Та від міста Диякон на варті
Й хоробра з мечем його Доня, —
Вони вдвох у військовому гарті
Й блищить гостра зброя в долонях. . .

Лиш насунеться ворог із входу,
Диякон чи Доня рубає, —
Накосили копицю паробду,
Й кінця їх завзяття немає. . .

Довго бився Диякон завзятий,
А поруч із ним Дяконівна,
Та все сунеться ворог пихатий
І січа стається нерівна. . .

І Диякон сточився від кулі,
На нього звалілася Доня, —
Мов зібралася в Свято на гулі:
В червоних стрічках її скрбня...

Й москалі тепер вільно лину́ли,
Як побівнь голодна весною,
А Диякон і Доня заснули
Зо славою вічно ясно́ю. . .

.....

А далі О р л и к міняє свій тон, і говорить сильно, переконливо:

Бату́рин будем пам'ятати
Повіки вічні москалеві:
В огні спалілися Палати
І наші Мріяння рожеві. . .

І перекаже ба́тько сину,
Щоб оплатив московську лють,
Бо цею люттяю Україну
Ураз на рабську пхнули путь. . .

Повік столиці не забудем,
Батурин славою нам стане, —
І Волю вольною здобудем:
Воскресне Мріяння кохане! . . .

Андрій В о й н а р о в с ь к и й

говорить тихо й сумно:

Я бачив сон: горить Бату́рин,
А з ним гетьма́нові Палати, —
Огонь лизав столітні мури
Й до Бога з димом мчав благати. . . .

І ска́рби всі із ним палали,
Палали й акти всі державні,
Та не згоріли Ідеали
Й відвічні Мрії наші славні!

Вони зоста́лися у серці,
І в ду́шах наших ми їх носим,
І прийде час, — в побіднім герці
Їх перемогою о́рсим!

Кость Г о р д і є н к о

гірко сміється, і злісно та журно говорить:

Чому́, Гетьма́не, сто́льний Киї́в
Віддав ти легко москаля́м?
Батурин серце всім нам ви́в, —
Яка ж столиця це орла́м?

Віддав ти Киї́в воеводи́,
А сам засів в тісне містечко, —
Про це шепта́лися в наро́ді:
Кінець Мазепі недалече́к! . . .

Бо тільки Киї́в нам столиця,
Як сто́льне місто із давнини, —
Для лицарів — орел то птиця,
А горобець — лиш для дитини! . . .

Хоч як Москва тебе “любила”,
Та Києва не віддала,
А ти мовчав. . . Без нього ж крила
Не можуть вірости в орла. . .

Чи пам’ятаєш, як Виговський
На Київ кинув був всі сили?
Та задум випав надто сківзький,
Й собі столиці не відбили. . .

Таж тільки той Україну має,
Хто дєржить Київ у руках, —
Давно москаль його тримає
Усім на сміх, усім на страх. . .

Усі мовчать, усі задумались, усі ще більше посумніли...
Мовчить і Мазепа... Бо все це — гола правда!...
Підіймається О р л и к і сильно промовляє про Київ:

О р л и к :

Понад річкáми Вавилону
Ми гірко плачемо за Київ, —
Душа горить від болю й стону,
Та в серці сяє град Андріїв. . .

Ми позостáлися без Мами,
Бездомні сироти в чужині, —
І Божий Дух розстáвся з нами,
Й не чути Крила Голубіні. ..

Бо ми бездушні, ми безбожні,
І мало в серці в нас любові,
І вавилонські бóги ложні
Пожерли нам Слова Христові. ..

І ми за Київ вже забули,
І чужино́ю заступили,
І довговусі осавули
Згубили тут орлині крила. . .

.....

А Київ нам ще зда́вен-да́вна
Єрусали́м Святий і вічний:
Ним Україна горда й славна,
Свята він зброя обосічна!

Й коли про Київ я забуду,
То й Бог забудеться про мене,
І відцураються нас люди,
І лихо вчепиться шалене! . .

Коли забудеш Київ рідний,
Душа бездбною зостане, —
І будеш ти на щастя бідний,
Й втече все liebe та кохане! . .

Святий наш Києве-Сіоне,
Тебе ми носимо в любові,
І поки серце не схолоне,
Ти наші Мріяння шовкові! . .

Дмитро Горленко

говорить з тяжким сумом і журою:

Спалив і Січ москаль неситий,
І товариство скатував,
І три дні кров козацьку лито,
І всіх душив труйний удав. . .

І три дні різано та бито,
І три дні кров текла рікою, —
Москаль помстивсь несамовито
У люті хижою рукою. . .

І вийшов місяць з-поза хмари,
На Січ поглянув — і зляквся:
Кругом криваві лиш примари,
Ніхто в живих не позостався...

Й жахались зорі, Божі очі:
Де Січ була — річки криваві,
Й танцює ворог серед ночі,
І Січ палає у заграві. . .

Іван Максимович:

Минуть віки, а цю заграву
Ми не забудемо ніколи:
Вона обернеться на славу,
Із неї вродяться соколи! . .

Таж Січ — основа це залізна,
Гаряче й вірне наше серце:
Від сходу сонця і до пізна
Все билось з ворогом у гёрці. . .

Довіку Січі не забудем,
Ятрїтись вічно буде рана,
І помста зродиться повсюди,
Бо Січ була усім кохана! . . .

Кость Г о р д і є н к о, колюче:

Знайшовся й спритний рідний Юда —
Ваш Галагán, панок старшіна:
Ножа всадїв він Січі в груди,
І завалилась Україна. . .

А далі з глибокою журою та сердечним сумом:

І це не Січ у мсту втопїли,
Не товариство постріляли, —
Це з України кров сточили
Московські хижакї шакали! . . .

Без Січі десять раз Полтава,
Без Січі ж дїхати несила:
Яка орлу калїці слава,
Коли йому підтято крила? . . .

Дмитро Г о р л е н к о

сильно затыгується люлькою і викрикує:

І щó ж москаль сказав у люті,
Як Україну зруйнував?
Що ми в кайдани знов закуті,
І він нас нищить без обав?

Не бóде так!... Іще воскресне
Неперемóжна наша сила,
І незабаром — в другу вєсну —
Знов оживуть Вкраїні крила!

І швед, і Турція повстане,
І підем разом на Москву, —
Готуй же знов, Ясний Гетьмане,
Непереможну булаву! . . .

Поспішно входить Полтавський Полковник Григорій Герцик, сильно стривожений і затурбований... Звертається до Гетьмана:

Григорій Герцик:

Пробач, Гетьмане, — треба ради,
Бо Січ хвилюється негречно:
Якісь чужі й підкупні гади
Її бунтують небезпечно! . .

Усі нервово захвилювалися, розгублено дивляться один на одного. Звістка всіх ударила...

Кость Гордієнко:

Ходімо, Орлику, зо мною,
Бо Січ потрібно заспокоїть, —
Прибита долею сумною,
Вона нам лиха ще накоїть. . .

Гордієнко, Орлик і Герцик поспішно виходять.
Гетьман Мазепа сумно-пресумно хитає головою...

Мазепа:

І все життя, як треба сили,
Тоді бунтуються козаки. . .
І як же віростуть нам крила,
Коли в душі ми — гайдамаки?! . .

Завіса тихо закривається.

Д І Я Д Р У Г А :

ГЕТЬМАНСЬКІ СКАРБИ МНІ ПОДЛИМ!

Широкий, від сонця вигорілий майдан під Очаковом. Навкруги напівголі січовики й козаки, -- хто сидить, хто лежить, а хто й спить. Усі запорошені, брудні, усі сильно потомлені десятиденним утіканням з-під Полтави до турецького Очакова.

Навкруги гола пустеля, -- ані деревця, ані оселі. Удень тут нестерпна лишнева спека, а вночі дошкульний холод їсть убого одягнених січовиків.

На майдані С і ч о в а Р а д а, — розбурхана, люта й рішуча. Мітингують, -- і все реве, кричить і бігає. А хто говорить, то кричить, і свій крик супроводить гострими рухами, і цими рухами виразно доповнюють свою мову.

Одночасно з головними промовама по кутках ідуть свої окремі промови, як на ярмарку.

Рада без належного проводу, ніби Рада дейнеків...

Середа, 7-го липня 1709-го року.

К о з а к І

говорить уїдливо й кусливо, усе супроводячи злісними нервовими рухами.

Яка нудна оця пустеля,
Оця нечувана спекота! . . .
Хоча б де кущик. . . Гола скеля
Та татарва ширококорота. . .

Ми всі мчимось далі й далі,
Немов те перекотиполе,
Та хто почує наші жалі,
І все, що серце наше коле?

Шатро Гетьману он напнули:
Яке широке та хорбше, --
Отам би трохи й ми посну́ли. . .
Напевне там гетьманські гроші. . .

Й куди женуть нас — не відомо,
Якісь у біса там Бендери, —
Терпи спекоту цю, сіромо,
А нам ця справа — до холери! . .

А краще б панство пов'язати
І скарби їхні поділити,
І хоч би день усмак поспати
Й води холодної попити! . .

Чи чули, бр'аття, як старшина
Про все козацтво розправляє?
Аж з рота к'отиться їм сліна,
А жалю й капельки немає. . .

К о з а к 2,

такий самий, як і перший:

І тільки слово Кошового
Усе вставляється за нас. . .
Та вже кінець, і вже затого
Біда закінчиться ураз. . .

К о з а к 1:

Ой чує серце, — нас хлоп'ами
Та поженуть іще додому. . .

К о з а к 2:

Вони засіпали б до ями
Усю козацькую сірому. . .

Січовики й козаки збільшують крик.

С і ч о в и к 1

сильно кричить і нервує, вимахуючи руками:

Чи чули вже, мої братове,
Гірку останню новину?
Ми мов те листя яворове,
Що вітер к'отить у долину!

Усі нас гнали під Полтаву,
Щоб там накласти горлом нам, —
Нас утягнули у неславу
На честь старшині та панам! . . .

Куди женуть це нас тепера,
Кругом засушена пустеля, —
Хоч би тобі яка печера,
Або хоч вівкова оселя. . .

Куди женуть нас, ми не знаєм,
Де край шаленої погоні?
Від спраги смертної вмираєм,
Й голодні падають вже коні. . .

С і ч о в и к 2, такий самий:

Та що нам гнатися, — вертаймо
Усею сотнею додому, —
Спочити спраглим коням даймо,
Та й проженім свою утому! . . .

Ото ми славно дослужились:
Женёмось туркові у зуби, —
Гляди, з дороги б ми не збились
І не попали в пащу згуби! . . .

С і ч о в и к 1:

Ну як вертатися, то й згода,
Чого в пісках оцих шукаєм?

С і ч о в и к 2:

А поки тут стоїть погода,
Рушай назад пустельним краєм!

Уся Рада гуде й верещить: „Д о д о м у;”...

К о з а к 1:

Вернутись легко. . . А заплата
За службу нашу за військову?
Ходімо сотнею до тата
Гі просім належного ізно́ву!

К о з а к 2:

Та де тепер до чорта гроші,
Коли женёмось по пустелі?
А від піскóвої пороші
Усі кусливі й невеселі. . .

С і ч о в и к 1:

А нам чого в піска́х здихати,
Все далі й далі від кордо́ну? . . .

С і ч о в и к 2:

Коли б тобі хоч прівид хати. . .
Коли ж кінець дурного гону? . . .

Кругом крик і галас: „В е р т а т и с ь!” . . .

А ми чкурнём собі в Олешки,
Землі дістанемо від хана, —
Бо вдома що нам? Головешки
Хіба далá б земля кохана. . .

Бо треба думать про оселі,
Щоб десь спинитися в землянці, —
Минулись нам хаткі веселі,
В житті ми зно́ву новобранці. . .

С і ч о в и к 1

таємниче, із злбною усмішкою:

А що в отих мішках Гетьмана?
Таж їх, ви бачили, десятки! . . .
Зчавім старого дідугáна, —
Хай полатає наші латки! . . .

С і ч о в и к 2:

А що ти думаєш, мій брате, —
Таж то все піде туркам в лапи! . . .
Чого лежить воно, закляте?
Щоб не схо́пили ще кацапи. . .

Рада сильно притихає, ударена новою.

Та що нам ба́братись з панами?
Робім своє й махай додому, —
Вони ж уміли канчука́ми
“Навчати розуму” сірбому. . .

Гайда́ вперед котрийсь від сотні
Та повідомте ту старшіну:
Ми більше гнатись неохотні
Ані єдиную хвилину! . . .

До Січової Ради прибули Кошовий Отаман Кость Гордієнко та Генеральний Писар гетьманський Пилип Орлик. З ним і Полтавський Полковник Григорій Герцик. Стають обік і слухають, закуривши люльки.

Але Січова Рада тону свого не збавляє, — навпаки, — навмисне кричить ще сміліше та з більшою злобою. . .

Кость Гордієнко спокійно слухає, пахкаючи люлькою, а Орлик сильно хвилюється й міняється на обличчі, але пильнує опанувати себе.

Козак І:

Та що з тим дідом нам возітись,
Із тим відста́вленим Гетьма́ном?
Його маєтком поділітись,
Йи сіроба голий стане паном! . . .

Старого Гетьмана віддаймо
Таки військóвим москалям,
А що продати — те продаймо
І щось діста́неться і нам! . . .

Рада знову загула й завершала від задоволення. . . **Дейнеки!**

Шпіони тут кругом Петрові. . .
А нам би Гетьмана зв'язати,
Та їм до рук. . . І вже готові
Усім доріженьки до хати! . . .

Орлик

не витримує, сильно червоніє, і насмішливо говорить:

Хороша мовонька, братове, —
Яка до батька в вас потреба? . . .

К о з а к 1

задрливо і злосливо:

Чи нам утримання готове,
Чи нам його чекати з Неба? . . .

О р л и к

сильно здержуючи себе:

Ах он що. . . Он як. . . Нагадали
Зовсім смішну й невчасну справу. . .
Таж тут он бігають шакали,
А ми хоч видишмо Полтаву. . .

К о з а к 2:

Вам може і смішна ця справа,
А може бути і невчасна, —
Та що обходить нас Полтава,
Як доля наша все нещасна? . . .

К о з а к 1:

Давайте зараз нам заплату,
І ми назад у рідну хату!

Рада гуде: „Д а в а й з а п л а т у!“ . . .

О р л и к

пильнує говорити спокійно:

Та посоромтеся, козаки,
Про плату думати не час, —
Бо ми ж гетьманові вояки,
Недоля рівно б'є в с і х нас! . . .

К о з а к 2:

Та з нами зівсіди недоля, —
Ми повертаємо додому!
Ви нас вважаєте за моля,
В ніщо ви ставите сірому! . . .

О р л и к:

Та схаменіся, любий брате,
Ми друзі щирі. . . На війні
Усе на прікроці багате,
Життя тяжке у люті дні! . .

С і ч о в и к 1:

То ваша справа. . . А в Гетьмана,
Он чуем, скарби. . . Чуем добре. . .
То все народше, Богом дане,
А ми ж полки його хоробрі! . .

Рада знову гуде, як море в час припливу...

С і ч о в и к 2:

Та що тут довго говорити:
Гетьманські скарби ми поділим,
Бо щось належитья ї для свити,
Не все ж самим тим ручкам білим!...

На Раду прибуває Прилуцький Полковник Дмитро Г о р л е н к о, що накладає з козаками і січовиками. Закурює люльку і пильно слухає крики.

О р л и к:

Та все в Бату́рині згоріло,
Нічого в Гетьмана немає, —
І в нас лиш світить грішне тіло
У лихоліття це безкрає. . .

С і ч о в и к 1:

Та нам і то́го буде до́сить,
Ми на чуже не зазіха́ем, —
Про це козацтво щиро просить,
А що згоріло там — не знаєм. . .

С і ч о в и к 2:

Ми просим, Писарю, сказати
Ясновельможному Гетьману:
Ми потребуємо заплати,
І більше ждати я не стану! . . .

А як Гетьман того не хоче,
Самі все візьмемо руками, —
В козака серце не дівоче,
Щоб нам вовтузитись з панами!...

О р л и к

не витримує, починає нервуватись:

Чи ви сказілися, братове,
Чи вас кортіть до бунту й крові?

С і ч о в и к 2

кричить у запеклості:

Як не дасте, то й сам дістану! . . .
Гетьманські скарби всі поділим, —
Пора скінчити цю обману,
Пора козацтву бути смілим! . . .

О р л и к:

Очаків онде. . . Там побачим,
Що нам надалі починати. . .

С і ч о в и к I:

Ніко́ли сі́ротам козачим
Старші́нство не було як мати! . . .

Рада гуле й кипить . . .

Козовий Кость Гордієнко весь час уперто й навмисне мовчав, як у рота води набрав . . . Тепер говорить, не поспішаючи, а роздумом:

Кость Гордієнко:

Та Січ обдерта, Січ голодна,
І поміч треба всім подати,
І ніч тут, як зима холодна,
А на козацтві -- вбогі лати. . .

Рада відразу закричала на інший тон: „С л а в а К о-
ш о в о м у!”

Але спокійно, милі бр'яття,
Одёржить Січ усе належне, —
Іще не брак якого ним'яття,
Хоч лихоліття б'є безмежне!..

Рада замовкає, і швидко слухає.

Дмитро Горленко

говорить спокійно й розсудливо:

Неслушне робимо, братове,
Ми це піднісимо не в час,
І сороміцтво нам готове:
Огонь Полтави ще ж не згас! . . .

Хіба і ми не патріоти,
Чи нам не Мати Край наш Рідний?
Труд'ами чесними й бідоти
Знайдімо з лиха вихід гідний!

Та що зосталося в Гетьмана?
Якісь малі нещасні р'ештки, —
Горів Бату́рин же від рана,
Й лишились чорні голов'ешки. . .

Ми все так чинимо, коза́ки:
Як Гетьман нам не до вподоби,
То відаймо його. . . Однакі
Віками всі ми. . . до хвороби! . . .

Та не плям'ймо чисті руки,
І будьмо вірними Гетьману, —
Гі без нас йому Голго́тські муки,
А ми ще й тічемо догану. . .

Розсудлива Горленкова промова вплинула на Раду.

К о з а к І:

Та ми. . . Та що нас це обхóдить, —
Усе козацтво, бачте, бродить! . . .

С і ч о в и к І:

Нехай і так. Ми відкладемо,
І скарб поділимо потóму. . .
Але скажіть — куди ідемо,
І нащо терпим спрагу й втому?

О р л и к

пильнує вплинути на Раду, як Генеральний Писар:

Ми в Турції, мов полонені,
Прямуєм просто до Бендér,
І треба повної кишені,
Щоб нам не згинуть тепер. . .

Платіть на кожному тут місці,
Бо скрізь урядники турецькі,
А нас же всіх не п'ять, не двісті,
І все козаки молодецькі. . .

Це не кінець війни, Полтава,
Бо стане й Турція із нами,
Й воскресне Руськая Держава
Святою кров'ю з козаками!

І Україна ще постане,
Москва покóтитися додолу,
Й козацтво вірне та кохане
Зодягне Матір босу й голу! . . .

Дмитро Горленко:

Амíнь по всьому! Вирушаймо
До тих призначених Бендér,
І в серці щиро й свято маймо:
Ми в с і за Матінку тепер!

Козак і Мати Україна
Усе поєднані в одно,
І тільки він кайдани скине,
Про що всі мріємо давно! . . .

Рада заспокоюється, але частина відходить, **не хочачи й слухати** . . .

Злосливо махають руками: „П а н и!” . . .

К о з а к І:

То що ж?.. Хіба були ми проти?..
Нехай, як кажуть, так і буде!
Й без того повно нам турботи,
А ми за тим, як хочуть люди. . .

Але не кривдьте ви козака,
І майте в серці і сірому,
Бож Україна всім однака, —
Голоті й пану гербовому! . . .

Дмитро Г о р л е н к о:

І тільки так, і всі Гетьмана
Самі підтримаймо на душі!

С і ч о в и к І:

Але хоча б тепер без пана
Нам дихати в цій завірюсі! . . .

О р л и к:

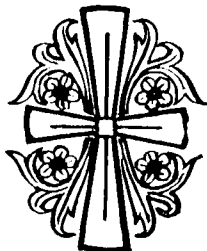
А я козацтву обіцяю
Дістати збройно Долю краю:
Я ваші кривди здавна знаю,
І не віддам вас звірю в пащу!

Усі ставаймо за Україну, —
Нехай воскресне й зацвіте:
За неї вдармо до загину,
Аж зійде сонце золоте! . . .

Рада піби заспокоїлась, але не вся...

Козаки помалу розходяться з майдану, недовіжливо посміхуючись один до одного й киваючи головами: „О й і л у к а в і ц і п а в и!“...

Завіса тихо закривається.

ДІЯ ТРЕТЯ:

МЕНЕ ВИ СМЕРТНО РОЗІГЯЛИ!

Кімната та сама, що і в дії першій.

Старшинська нарада у Гетьмана Мазени, в Очакові.

Кімната повна старшини, що сидять на лавках поїд стінами.

Старшинські збори в крайньому розпалі: Кошовий Гордієнко люто розпинає Мазепу! До Гордієнка приступають і деякі старшини, а боронить — головню Орлик. Збори киплять і гудуть, як ліс у грозу.

М а з е п а висохлий, поблідлий, але говорить ще з запалом, переконливо. Обличчя висохле, зчорніле.

Усі нервово тягнуть люльки, забиваючи тим своє хвилювання. Дим густо застелює хату, немов туманом. Усі злі та кусливі, як оси.

А часом старшини зриваються з місця, і перетворюють Раду на ярмарок...

Кость Г о р д і є н к о під час своєї мови часто грюкає кулаком по столі для підтвердження своєї думки...

М а з е п а

вияснює свою гетьманську політику широко, ясно й відкрито:

От ми зібралися, братівче,
Свої думки подать про лихо, —
Щоб мать напóхваті готове,
Подумаймо розумно й тихо.

А то мечём мене рубають,
Мов дику татарвú на полі, —
Я вже до гробу йду, всі знають,
Їдять мене смертельні болі. . .

.....

Петро гриз люто Україну,
Як ненажерливий хижак,
І дер нарід наш до загину,
Немов здобичу той коршак. . .

Ми ж склали писану умову,
Як під Москву були пішли,
А цар невірний своєму слову,
Забув: козаки — то орли!

Тепер зламав нам всі умови,
Він нас трактує за підданців, —
Йому ніщо хоч море крові,
Бо п'ян, як піч, вже рано вранці...

Як цар умови нам ламає,
То й я відкинути їх можу, —
В Москві додержання немає,
Там потоптали Правду Божу! . . .

Цар перший зрадив Україні,
Права свідомо потоптав, —
Немає Волі в нас і тіні,
Україну дүшить, як удав! . . .

То вільно й нам ламать кайдани
І берегти права довічні, —
Вставаймо всі за людські рани,
Мечі у нас ще обосічні! . . .

Москві насильства не забудем,
Самодержавства злого чину,
І Волю зброєю здобудем,
З кайданів вірвем Україну! . . .

Це ж зрадив не Гетьман Петрові,
А зрадив лютий цар Гетьману, —
Він викупав Україну в криві,
І замість Волі дав обману. . .

Таж з нами склав Петро умову,
Йї по-зрадницьки ламає, —
Невірний цар своєму слову
А про лицарськість -- і не знає. . .

Це нам належить проклинати
По всіх Церкв́ах Петра як Юду:
Спалив підписані трактáти
І обернув їх на облуду! . . .

Стомився від сильного слова, але вся старшина киванням
голови дає свою згоду на Мазенині думки.

Старші́на вся бажала зміни,
В печі́нки в'їлася Москва, —
Ї за кращу долю України
Моя піднеслась булава!

На причі́пки старші́на сміла,
Ї тепер гризуть мене вовка́ми,
Коли ж прийшлося стать до діла —
Пробігла кицька поміж нами...

І ця ж старші́на . . . повтікала,
Коли нас вдарено у ге́рці,
І в мене враз отру́йні жа́ла
Всадила глі́боко у серце. . .

Я мріяв Волю Україні
Здобу́ти т и х о ю ходо́ю, —
Хіба не бачите і нині:
Наш Край не був готов до бою! . . .

Старшина сильно заворушилася, але всі мовчать, бо було ж так . . .

Кошовий Г о р д і є н к о пильно слухає усю гетьманську промову, затаївши духа. А тепер докладно відповідає, знову висуваючи Гетьманові багато тяжких провин . . . Говорить сильно і пристрасно, часто стукаючи кулаком по столу:

Кость Г о р д і є н к о:

Таж двадцять літ була Вкраї́на
В московських хижих пазура́х,
Ї вона напевно в них загине,
Коли в нас паном буде страх. . .

Коли б же ти, Ясний Гетьма́не,
Полкі́ поті́ху був збирав,
Коли б хоробре, як кохане,
У сотні й відділи все бгав,

Коли б зібрав ти був козацтво,
Як ще недавно Хмель Богдан,
Коли б упівнилось бідацтво,
Що лях йому не буде пан,

Коли б ти панщину прокляту
Та булавою був прогнав, —
Народно звищив би загату,
Йї лицьли б тисячі до лав! . . .

Коли б ти з Пётриком змири́вся
І приєднав собі татар, —
То де б Петро той опинився?
І не сміявся б п'яний цар! . . .

Коли б ти вітягнув до брата
По-батьківськи козацькі руки, —
Уся б Москва твоя пихата
Була б для нас — порожні звуки!...

Коли б Святі Церкві Господні
Ти католи́цтвом не лякав, —
Дзвонили б Дзвони Великодні
І для твоїх військових лав!

Коли б за унію і зга́дки
Ниде́ за тебе не було́,
То віросли б до Волі кладки,
А в лавах вірних аж гуло! . . .

Церкві Ти ставив барокóві, —
Нарóду тим не догодів:
“Йде унія!” гуло в розмові,
І власне тим себе ти бив. . .

Коли б московській ти горі́лці
Не дав був волі в Україні,
То не страшні були б і стрі́льці,
І не було́ б Полтави нині! . . .

Коли б старшін своїх панами
Ти не робив усе життя,
То був би спóкій поміж нами
Без смертоносного тертя!...

Коли б старшин своїх в дворяни
Ти не виводив був свідомо, —
Тепер не знав би ти догани,
І ми б сиділи всі удома! . . .

Коли б підкупного Андрія
Собі на шию не чіпляв,
То розцвілася би наша Мрія,
Й північний згинув би удав! . . .

Сильне порушення поміж старшиною: одні підтакують Гордієнкові, а інші насупились . . .

Гордієнко немилосердно б'є далі, грюкаючи по столу кулаком:

Коли б ти справ самодержавно
Та не вирішував один,
А участь брало й Військо Славне
І кожен твій хоробрий син,

Коли б ти батьком стався бідним,
І лях не ліз в твої Палати, —
Ти був би братом нашим рідним
І всі б спішили стать на чати. . .

Якби пішов ти був війною,
Коли Петро був недорічний, —
Себе б ти славою яснію
Покрив у нас на віки вічні!

Москва б навіки низько впала,
А Україна стала б вільна,
І Воля б приспана засяла,
Як під промінням квітка пільна!

Коли б... Я міг би тут казати,
Та й не скінчить за цілі роки,
Чим пахли гетьманські Палати,
Про що кричали скрізь сороки. . .

Коли б оце було за тебе,
Коли б ти виконав був це, —
Ти Україні дав би Неба,
І славне мав би сам лице! . . .

При промові Гордієнко був устав, тепер сідає, стомлений. Очі йому горять волево, усіх старшин злюще оглядає... Він дав повну їдку критику Мазепиного гетьманування з погляду січової сіроми.

Задавлена непрохідна в нас яма між старшиною й простим козацтвом...

З широкою й дошкульною критикою виступають іще троє старшин.

Мазепа болісно закрив очі, голову поклав на руки, і ніби згадує про минуле... Усі духа затаїли...

Дмитро Г о р л е н к о :

Коли б усі козацькі сили
Ти спритно кинув на Москву,
Вони б ураз її скосили,
Як молоденькую траву!

Увесь свій розум ти, Гетьмане,
Покласти мав би — зворожіти,
Коли той зручний час настане, —
Москву у пекло завалити!

А ти з Петром п'янім зв'язався,
Як з близнюком дитина в лоні...
Й чого від нього сподівався,
Коли неспряжливі ви коні?

Петро ж творив все Русь єдину
Своїм залізним кулаком,
А ти лиш м р і я в Україну
Вперед попхнути хоч тайком...

Сліпий ти був, і все не бачив,
Про що Петрові тут ходило:
Шляхетним трупом тим козачим
Зміцнить московські кволі крила!...

І ти, Вельможний наш Гетьмане,
Москві віддав козацькі сили,
Й тепер у неї моці стане
Узяти нас на мотовіла...

Іван Максимович :

У цьому вся твоя провина,
У цьому твій найбільший гріх, —
Й не скоро встане Україна,
Немов запліснений горіх. . .

О так, — ми будем воскрешати
Смертельно ранену Україну, —
Та вже Батуринські Палати
Нам не засяють до загину! . . .

Іван Мирович :

Та ти віддав ще в Коломаці
Москві свою козацьку душу,
А що зосталося для праці,
То те робилось тільки з “мушу”! . . .

Та Коломацькая умова
Була смертельна Україні. . .
Ти підписав її без слова, —
Вона вилізить боком нині! . . .

М а з е п а сидить блідий, побитий, глибоко ранений...
Увесь укритися потом, як лука рососою перед сходом сонця...
Відповідає з мусу, збираючи сили:

М а з е п а :

О Боже, Боже, — як багато
Вказали ви моїх провин:
І “Україну всю розп’ято”,
І я її “негідний син”. . .

Мої старшини та братове
Вказали ясно, що робив:
“Забув навчання я Христове,
Не поорав — народніх нив. . .”

Бо “треба йти було з народом”,
А я “ішов лише з панами. . .”
Нехай спочину. . . й трохи згодом
Свою я думку дам без тами. . .

.....
Вважав я панство за основу,
Зо мною так і вся старшина, —
Та що підвалину дубову
Не зрозуміла Україна. . .

Одне скаж́у я, Костянтинє:
В гетьманстві я не дбав про себе, —
Я все життя для України
Готов здобути був і Неба!..

Про це складаю вам прися́гу:
Служив я вірно для наро́ду,
Свою всю силу і насна́гу
Спіншив я да́ть йому в негоду! . .

До шастя йшов я може йна́че,
Як в Січі йшов із братством ти, —
Доро́ги різні в нас, коза́че,
Та все до одної мети! . .

.....
І тихше, браття, тихше, милі, .
Усе обсудимо в споко́ї. . .
Самі страхіття... Я не в силі
Весті дискусі́ї тако́ї. . .

Розгляньмо тихо та спокійно,
В нові міхи й нове вино, —
Не вирішаймо самосі́йно,
Що́ треба вирішити водно́!

Гетьман зовсім знесилений...

А Гордієнко б'є Гетьмана й далі, б'є люто і злобно...
Розпинає!...

Кость Гордієнко:

А що́ зробив ти Палі́єві,
Йому прикинувшись за брата?
Всі́ Задуми його сталеві
Спалила заздра помста ката! . .

Палій був ме́сником за Віру,
І бив ту унію соромну,
Що́ гвалтом лях несе над міру
І нищить Віру Вікопóмну!

А ти віддав його цареві
І вдарив совість України, —
Няли ж всі віри Палієві
І присягали до загину. . .

І знай, що з ляха або з пана
У нас не виросте орла,
І цар не хоче мать Гетьмана,
Лише. . . свого помелá! . . .

Минуть вікі, а ця провина
Не зійде з кобу в нас ніколи:
Ти всенароднього вбив сина,
Якого нам далі соко́ли! . . .

Палій - - гірка найтяжча рана:
Служив він вірно Україні
І бив повсюди ляха-пана, —
Який потрібний був би нині! . . .

Мазепа низько опу́стив голову, і не **ворухнеться**...

Григорій Герцк :

Палій вертався до Богдана:
Створити вольну Україну,
Але без ляха і без пана,
Й здмухнути унію, як піну. . .

Орлик уважно все слухав і мовчав. Нервується і **говорить**
пристрасно й сильно:

Пилип Орлик :

Палій, Палій... Збирав голóту :
Й тягнув її до козаків,
І кожен біг, хто мав охоту
Палити й різати ляхів! . . .

Лилася ляська кров рікою,
Втікали з блиску уніяти,
І не було ніде споко́ю,
А лю́дям треба ж п р а в о дати!

І Палія тоді схопили,
Як наказав Ясний Гетьман,
А щó москвіни з ним зробили,
Це вже не наш — це їхній лан. . .

Палій і Пётрик — браття рідні,
Ішли облудними шляхами,
Для праці правної негідні, —
Їм не було в розбóї тами! . .

Хіба з Вигóвським ви творили
“Князівство Київське Велике”?
То ж не ляхи його убили, —
Козацтво вбило многолике!...

К о с т ь Г о р д і є н к о

не втрачає злобної сили й сарказму:

Для вас усі -- сама голота,
А хто в біду загнав народ?
Йому нема чо́го й до рота,
Пани ж лиш ка́зяться з незгод. . .

Палій наліг усім на душу
І причавив її як камінь:
Нарóд зродив до тебе сушу
Ї тобі сказав рішуче: а́міль!..

Палій і Петрик грізно стали
Тобі в усім на перешкодi, —
Ти снув величні Ідеали,
Народ шептав в підóзрі: Годі! . . .

Народ же скрізь велика сила,
Яка всі справи вирішає:
Це він дає творцеві крила,
Або їх люто відтинáє. . .

Ти не шукав собі наснаги
В свого розп'ятого наро́ду, —
То май хоч крiхiтку відваги
На право хлонське дати згоду. . .

.....

Чи знаєш ти, Ясний Гетьмане,
Що Пётрик той і цей Палій—
Були знамено, з Неба дане,
Для здійснення великих Мрій?

Тож разом взяті --- дві Полтави
Вони б ураз перемогли,
І ми купалися б у славі
Й ширяли б вільно, як орли!

Обох ти знищив, і ці рани
Були смертельні Україні:
Неслава впала на Гетьмана
І звірем точить все і нині...

М а з е п а

як каменем прибитий:

Та не кляни мене, козаче,
Бо я вже проклятий кругом,
І гірко серце моє плаче
За цим бездольним козаком. . .

Це цар звелів його віддати,
Бо він ляхів дражнив над міру,
Й поглинули сибірські грати
Святого мёсника за Віру. . .

Задумується... Раптом ніби прокидається й тихо гово-
рять до всіх своїх загострих суддів:

Коли життя чие розбито,
Коли хто скінений додолу, —
Його брать легко під копіто
І душу всю, тужну та кволу. . .

Знову опускає голову на руки...

Але розп'яття йде далі, провини Мазепині підносяться нові
та нові... Їх Руїна створила досить, а Мазепа не направив...

Дмитро Г о р л е н к о:

Минуть вікі, та не забуде
Святая Ц е р к в а наша зради, —
Про це гудуть джмелями всюди:
Її і ти пхав до заглади! . . .

В соборнім акті передачі
Її Москві ти ж підписався,
З тобою й зрадники ледачі,
Яким прокльон навів послався...

М а з е п а оживає:

Таж то не я! . . . То Самойлович
Мені такого дав наказа. . .
Хоч він за батьком і попович,
Але для Церкви був. . . зараза. . .

Він Церкву нашу передати
Москві рішився ще до мене, —
Я тільки мусів підписати
Їтого бажання це шалене. . .

Це гріх страшній мій і великий,
Бо це для всіх була отрута, —
Москаль прийшов до Церкви дикий
Йї на рідне все накинув пуга. . .

Той акт зрадливий підписало
Тоді значніх щось більше сотні:
Всадили в Церкву рідну жало
Хто поневолі, хто охотні. . .

Усе це унія зробила,
Бо це від неї всі втікали,
Йї пішла на марне наша сила,
Унійні вбили нас шакали. . .

Москва взяла всю Україну,
То з нею й Церкву всю взяла, —
Це ще Богдан пхнув до загину
Її в обійми люті зла. . .

Я ж Україні прагнув Волі,
То з нею й Церква б вільна стала, —
Нерозірвалья в вільнім колі,
Воно б Зорею в нас засяла! . . .

Кость Гордієнко завзято й люто смокче люльку і не хоче
сповити свого розплинання Мазени.

К о с т ь Г о р д і є н к о :

Усім відомо, що П о л т а в у
За браком єдності програти,
І ти забув найпершу справу, —
Не дбав про з г о д у ти, Гетьма́не!

Чи розумієш ти П о л т а в у,
Що значить програна оця?
Вона нас пхнула у неславу,
Вона почáток і кінця!

Москва тепер ухóпить в руки,
Як ще ніко́ли не хапа́ла,
Ї не тільки кине нас на муки, —
Вона сплюга́вить Ідеала! . . .

Петро мечём узяв Полтаву, —
Мала зібра́лась наша сила! —
Тепер метне́ться без угаву
Навіки стяти наші крила. . .

Він нас з Москвою поєднає, —
Такий з тобою договір,
І двадцять літ сою́з діє
Від Колома́ку до цих пір. . .

Через підступне те дворя́нство
Хахлів оберне в моска́лів, —
В Москву поліне наше панство
На ловлю грóшей та чинів. . .

Недовгий час мине, й дворя́ни,
Твої вельмо́жненькі старшіни,
Завда́вши Ма́мі гострі рани,
В Москву махну́ть із Украї́ни. . .

А хто зоста́неться між нами —
Забудуть Ма́тір незабаром,
Ї на хло́па вмóстяться з ногами,
Ї некти всі́х будуть, немов жа́ром. . .

Це ти, Мазепо, смертний камінь
Жбурнув у вбогу Україну,
І це для неї буде й амінь,
Як ніж отруйливий у спину. . .

Мазепа низько нахиляється й мовчить. . .

З лавки зводиться Орлик, і викладає свої інші думки
переконливо та рішуче.

О р л и к :

Не згоден зовсім я з тобою, —
На користь стане нам Полтава:
Ми не зреклись з Москвою бою,
А він нам буде честь і слава!

Таж швед для нас — міцна підстава,
І він нам станеться за стелю,
І власне ця грізна Полтава
Скувала з Карлом нас у скелю!

Нам шведи викують Державу
Велику, славну і соборну, —
Вона розв'инеться на Славу
І всіх дітей своїх пригорне!

Таж нам Полтава не остання,
Це не рішальний був нам бій, —
У нашім змагу це світання
До наших вічних гордих Мрій!

А Карл наскочить на Росію,
Король хоробрий, непоборний,
Й тоді одержить правну Мрію
Народ наш славний, всесоборний!

Влила Полтава нам наснагу
Й несе цілющі ранам ліки, —
Вона вдихнула всім відвагу
За Край свій битися повіки! . . .

І в а н М а к с и м о в и ч

не погоджується з мовою Пилипа Орлика:

Петру Полтава за причину
Убити право наше стане,
І розіпнє він Україну,
Як ось тебе розп'яв, Гетьмане!...

М а з е п а

мовчить у глибокому задумі... Ніби зо сну прокидається
й вияснює сильно, глибоко, ясно:

Пливе історія, як річка,
І не збагнути її гоцу,
Бо й в плоді доброму лиш гічка
Росте видімо і без спону.

І не чекав цар перемоги, —
Вона прийшла сама, випадком:
Король був ранений, і змоги
Не мав покерувать порядком. . .

Коли ти виконав завдання,
То ти герой, навіки славен,
А ні, — то йдеш на розпинання,
У світі звичай цей — із давен...

Ой скільки в світі тих героїв,
Що справи трохи не скінчили:
Поклали трупом славних воїв
І всі свої крицеві сили. . .

У всьому світі вони славні,
І їх шанують, як героїв, —
Це м'южі чесні та державні,
Хоча й не виграли всіх боїв! . .

.....

Мазепа ніби прокидається, і сильно нападає на своїх старшин, перелічуючи і їхні провини...

Мазепа розп'ятий... Каміння
В злобі жбурляєте на мене. . .
Й немає більше вже терпіння
Приймать злослівлення шалене. . .

Так-так... Бо я програв Полтаву,
В огонь укинув Україну, —
За це несú гiрку неславу
Й карáтись буду до загину. . .

А що коли б я при Полтаві
Петра розвіяв був на шмáття?
Ви при мені літали б жваві
Й царя тягнули б на розп'яття! . . .

Ось виграв цар собі Полтаву,
Хоч перемоги й не чекав, —
Він вже прощав свою державу
Й звивáвся хитро, мов удáв. . .

Таж ви всі знаєте, — Полтава
Ще на Вигóвського ішла,
Бо там ховалась зрадна лава
Й до влади липла, як смола! . . .

Такі запеклі всі в Полтаві,
Здались Петру, а не своїм,
До москалів брати ласкаві,
І помагали тільки їм. . .

І ви всі зрадили, старшіни,
І все козацтво, вся сірома,
Й тепер взяли мене на кпини,
Як тихо брали в себе вдома. . .

Таж проти мене ви повста́ння
Щоденно злісно підіймали,
І ще з світа́нку, спозара́ння
Мене ви гризли, як шакали! . . .

“Вина у всьому лиш Гетьма́на”,
А ви святі всі та невинні, —
Хто ста́рцем робиться із пана,
Терпи осóдження невинні. . .

.....

І всі доно́сили на мене,
Кому що не́слось на язик,
Й злоріччя злісне та шалене
Давно терпіти я вже звик. . .

А скільки судів тих бувало,
А скільки чвар злославних, диких, —
І шкури цілої б не стало
Списати ваших “діл великих”! . . .

На це ішов ваш час і сила,
Оце були “діла державні”, —
Гетьману “поміч” ваша мила,
Це ваші “підвиги преславні”! . . .

А скільки злісних скарг Петрові, —
Не перевезти їх возами!
Ви не соромились у слові
Й не славили гетьманські брами. . .

І кожен перся у гетьмани,
І кожен ногу підставляв, —
Це все творило в серці рани,
Підозрінь безліч та обав. . .

.....

Кажу вам ще раз, — випадково
Програвав я зрадію ту Полтаву,
А виграв би — то ваше слово
Було б убране в шану й славу...

Хто виграє державну справу,
То той герой, то той великий,
А ні, — жбурнуть тебе під лаву,
І станеш кóдлом без'язиким. . .

Відверта й смілива гетьманська промова сильно вдарила
все старшинство . . . Усі насупились, мовчать, усі завзято смок-
чуть люльки . . . Бож правда! . . .

Бож бувало власне так! . . .

А Орлик знову підносить усіх на душі.

О р л и к:

Полтава нам на кóристь стала,
Як тихий дощ на спрагли квіти :
Коли шукаєм Ідеала,
Порáзки вчёмось р о з у м і т и !

Полтава виросла з незгоди,
Що квітла рясно поміж нами,
А всім відомо — в час негоди
Городи повні бур'янами!

Втекли ж від нас усі булавні,
Зостались тільки ближчі друзі, —
Були то лицарі державні,
Що працювали у супрузі. . .

Дмитро Горленко :

Щугне в вікі оця Полтава,
Як сміла лицарська подія,
Як спроба вольної Держави,
Як орлокрилая Надія!

Вікі минуть, але Полтави
Ми не забудемо ніколи:
Вона — ворота до Держави,
Від неї вродяться сокоби! . .

**Кошовий Гордієнко безжалісний, і далі провадить
своє.**

Кость Гордієнко :

Гетьман усе цуравсь народу,
Тому програв тепер Полтаву,
Й не буде ранам переводу, —
Спалив ти цим державну наву! . .

Таж то були самі козаки,
Всі проти тебе, у Полтаві,
І запорожці, мов ті раки,
Не поспішали в збройній славі. . .

Таж проти тебе вся Полтава,
Як той окріп, усе кипіла, —
Від них ішла твоя неслава,
А цар Петро їх взяв на крила! . .

Найбільший гріх твій, мій Гетьмане,
Що між народом і панами
Ти прірву виконав, і стане
Вона безоднею між нами! . .

Минуть вікі, а ця безодня
Все буде свіжа та глибока, —
Найбільша рана всенародня,
Найбільш куслива та жорстока! . . .

Минуть віки, а зла розплата
Колись впаде на горде панство,
І піде збройно брат на брата,
Йї відплатить люто за тиранство...

Немов на дереві омела,
Панота зємли нам обсіла, —
Була Україна весела,
Тепер бездѹха та несміла. . .

М а з е п а

побитий і розніятий, і зовсім знесилений:

Та май же серце, май же душу,
Пощо січєш мене різкамі?
І що тобі сказати мушу,
Коли лютуєш ти без тами? . . .

Чи може краще нам із шведом
Булó в союз цей не встрявати?
Усім жилóся нам не з медом, —
Нехай булі б і далі грати? . . .

Г о р д і є н к о схоплюється як ужалений, і вибухає сміхом та осудом.

К о с т ь Г о р д і є н к о :

О так,—булó б у сто раз краще,
Коли б ти з Кáрлом не в'язався, —
Та ти рїшився на пропаще,
Йї в матню безвихідну попався! . . .

Таж без Полтави ми б і далі
Були в б е з п р а в н і м полоні,
Бо ще Богдан свої печалі
Поклав у "рúченькі ясні". . .

Ми під Москву пішли для Віри,
Від "Віри польської" втекли
Ми д о б р о в і л ь н о, як орли,
Вони ж взяли нас, як вампіри. . .

Тепер мечём Україну взято,
Кінець старого договору. . .
Полтава знищила багато
Й створила дійсність нам сувору. . .

Було б стокрát Україні краще,
Коли б ми з шведом не в'язались...
Та все минулося, пропаще, —
Ми в зуби “жéсточі” дістались. . .

Коли б ми шведів геть прогнали,
Петро б це мусів пам'ятати,
Гі були б цілими Ідеали
Гі твої батúринські Палати. . .

Клим Д о в г о п о л е н к о,
суддя, з цим не згоден і розважно вияснює:

Не згоден я із цим, козаче:
Увесь н а р ó д зоставсь як **влада**,
Та й сам Петро кричить, неначе
Самóго Гетьмана це “зрада”.

Як так, то в силі договóри
Усі зостáлися й надалі,
Коли б спинили ми роздори,
То тим спинилися б і жáлі. . .

О р л и к

як і завжди, боронить заатакованого Гетьмана:

Коли хто в прóводі держави,
Йому усе пливе до рук:
І вóнні квітоньки для слави,
І для розправи цілкий лук. . .

Тому в Вельможного Гетьмана
На шáтах світлі й темні плями,
Бо очі всіх зорять від рана
Все до його яснóї брами!. . .

І в а н М и р о в и ч

говорить понуро та журно, але спокійно:

Мазепа завжди був загадка,
Якої з місця я не зрушу, —
І де ясна і проста кладка,
Яка в твою провадить душу?

Це ти довів нас до Полтави,
Бо ти усіх нас роз'єднав, —
І ти не сіяв нам держави,
Бож не збирав потрібних лав. . .

“Держава вольна Україна”, —
Коли й кому ти це казав?
Одне я бачив — ти москвіна
За брата рідного приймав. . .

Народ одне чував по́всюди:
“Коріться завжди Москві!”
До думки цеї звикли люди,
І вірили, як голові!. . . .

Кому ж і вірити, Вельможний,
І думку брать було котру?
А в Україні знав же кожний:
Мазепа коріться Петру!. . .

І раптом ніби громом з Неба:
“Ставаймо разом на москвіна!
Настала слухная потреба,
І буде вольна Україна!”...

Ніхто ж не знав цього, Гетьмане,
Ніхто до того не готов. . .
Тепер в огні Вкраїна стане
І річкою поллється кров. . .

М а з е п а

все вислухав, усе сприйняв. Але має ще залишок сил боронитися:

Ой тяжко в нашій Україні
Народу в чому догодить,
А недогодиш — він на спіні
Незгоду сплише кожну мить!. . .

І все доноси безконечно
Готов щоденно посилати,
Й не хоче відать: небезпечно
Цареві чвари наші знати! . .

Ой як же вдарив Україну
Суддя той заздрий Кочубей, —
Ножа всадив він просто в спину,
Царю пославши жмут вістей! . .

Судді відкрив я таємниці,
А він усе доніс Петрові, —
Булі в Батурині лисиці,
Гі мене ловили в кожному слові! . .

І що я міг тоді почати,
Щоб Задум вести до кінця,
Коли і стіни у Палати
Ловили навіть півслівця? . .

І зараз несли все у Київ,
У руки хижі воеводи, —
А той нам серце й душу виїв,
Що вже й рухнутись було годі! . .

.....

Найгірше між людьми — то зрада,
Гадючий уку́с з-за вугла,
Заразливі випари ада,
Які породила імла! . .

Не прости́ться зрада на брата,
Це юдин обдуманий гріх:
Вікі позостане проклята,
Й поборджена від усіх! . .

І в а н М а к с и м о в и ч :

Минуть вікі, і споминати
Тебе все різно будуть люди,
Й ніхто не зможе розгадати
Твоїх учинків цих повсюди. .

Твій Задум крився у тумані,
Його не виявив ніколи,
Твої думки росли незнані,
Хоч ми були твої соколи. . .

Як криють сонце чорні хмари
Й його не бачать спрагли люди,
Отак ти Задуми-примари
Ростів, немов які облуди. . .

М а з е н а

україн знесиленій . . . Але ще добуває останніх сил і борониться:

Кінець, братове любі... Годі, —
Мене ви смертно розп'ялі. . .
Як ворог паном у господі,
То розлітаються орли. . .

Мовчу, і óсуд ваш приймаю,
Але не бийте до кінця, —
Багато помилок, я знаю,
Та чи на суд хвилина ця? . . .

Чи ж я на це зібрав нараду,
Щоб ви Гетьмана осудили?
Я думав, — ви дасте пораду,
Як нам в біді набути сили?

А ви ведете на Голготу
І розпинаєте мене, —
Й зазнав кривавого я поту
У лихоліття це жахне. . .

Та майте милість, майте серце,
Я випив горя повну чашу, —
Упав же я у славнім герці
За Україну, Матір нашу! . . .

Буває, північ та весною
Із гір та пагорків лине, —
Отак ви мовою труйною
Втопили хворого мене!...

О р л и к

з великим сумом, тихо:

Ширяв Орел під Небесами
І Божу Славу оглядав,
А ворог стрілив із нестями,
І Орел на землю грішну впав. . .

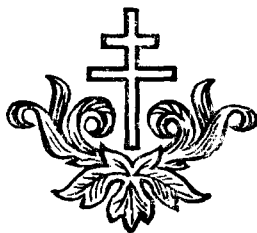
Булó б тобі, наш Сизокрилий,
Та не літати в Небеса, —
Тепер лежиш німий, безсилий,
А ми кусаєм, як оса. . .

Як лицар падає в двобóї,
Усі його бездушно гудять,
Проте й повалені герої
Свою Святу Ідею будять!..

Твоє, наш Батьку, панування —
Доба родюча в Україні:
Вона веде нас до світання,
Щоб позникали чорні тіні!

Тут розп'яли тебе, Гетьмане,
Але розп'яття — т о н е с у д, —
Проліне час, — і знову встане
Мазепи слава без облуд! . .

З а в і с а т и х о з а к р и в а є т ь с я .

ДІЯ ЧЕТВЕРТА: ДАЮ СВОЙОГО ЗАПОВІТА!

Простора кімната, в якій коєне в Бендерах Гетьман Іван Мазепа. Від приїзду в Бендери він з ліжка не встає.

Праворуч при стіні ліжка, а на ньому хворий Г е т ь м а н.
Він посивів, як голуб, і сильно вихуд.

Це останні Збори, на які зібралися ще раз старшини Гетьмана Мазепи. Зібралися, щоб почути Заповіта Гетьмана. Усім ясно, що Гетьман доживає свої останні дні, і що ці Збори — прощальні...

Усі говорять тихо, спокійно, поважно, пам'ятаючи про велич останньої хвилини. Але дехто з старшин таки вихоплюється ще й тепер, проте скоро умовкає, зрозумівши недоречність осуду помираючого Гетьмана...

Г е т ь м а н не втрачає ані на хвилию повної свідомости та своїх ясних духових сил, але говорить над силу...

Ніхто не курить, хоч люльки тримають у руках.

М а з е п а :

Пани старшини і братове,
Оце мої останні Збори, —
Про Україну слово знову,
Про неї мудрі розговори! . . .

Я впав на силах вже поважно
І в Путь Останнюю підү,
А ви подүмайте розважно,
Як нам зарадити біду. . .

Лежу я тут, як та колода,
І вже не буду більше з вами, —
Нехай зросте між вами згода,
Коли мене дасте до ями! . . .

В о й н а р о в с ь к и й :

Та ні ж, Гетьмане, ще століття
Живи народів на славу, —
Зелені й моцні будуть віття,
Як корінь добрий на Державу!

М а з е п а :

Уже той корінь усихає,
Я чую близького кінця,
І вороття йому немає:
Мене порázка вбила ця! . . .

О р л и к

Говорить з великою вірою і повною надією:

Яка порázка, наш Гетьмáne,
На користь піде нам Полтава, —
У нас же сили й війська стане,
Щоб зацвіла твоя Держава!

Король нераз був у Гетьмána
І прирікає допомогу:
Стягнєм до помочі ще й хана,
І Москві підставим різом ногу! . . .

Дмитро Г о р л е н к о

вихоплюється ще раз із осудом:

Але чогó старшіни мало,
Чого вона й з Бендєр втікає,
Надій на справу в нас нестало,
Любові в серці вже немає! . . .

Щодня булавная старшіна,
Як сніг на сонці, тихо тáne, —
І плаче Мати Україна,
І плачеш ти, старий Гетьмáne! . . .

Й козацтво наше мов здуріло,
Й втікає просто до Петра. . .
Рішаймо зараз скоро й сміло, —
Настала крайня порá! . . .

Іван М а к с и м о в и ч :

Чого ж нам тут в гризні сидіти,
Від цьогó тягне всіх додому, —
Бо там же жінка, там же діти,
А тут сваритись про сірому. . .

М а з е п а :

Останній час, а ви в незгоді,
Чекає ж ради Рідна Мати, —
Господар добрий при негоді
Спішіться ниву рятувати. . .

Нехай Господь вам допоможе,
А з мене помочі вже мало, —
Постав Україну, мій Боже,
Постав її уже настало! . . .

Любіть Україну повіки,
Віддайте їй найкращі сили,
Подайте їй цілющі ліки,
Зростіть орліні Мамі крила! . .

Складіть Уста́ву України,
Як нашій Матці далі жити, —
Я вас покликав вже віднині
Про це належно говорити!

І в а н Л о м и к о в с ь к и й :

Ми просим за́пису в Уста́ві,
Які права́ старші́на має:
Вона Гетьма́на обирає,
Вона у владі в першій лаві!

Старші́на — краєві основа,
Як стомиле́вий корінь дуба,
Тоді в Державі й міць дубова,
Тоді вона нам Мати люба! . .

Закашлявся. З недовіря́м поглядає на всю старшину.

Д м и т р о Г о р л е н к о

згідливо поглядає на Ломиковського:

Ми просим конче записати,
Що сам Гетьма́н справ не рішає, —
Усім ріша́льний голос дати,
Старші́на в то́му пе́ред має.

Нехай булавна на вершині
Стоїть найперш в усій Державі, —
Це зродить сили Україні,
І розцвіте вона у Славі! . . .

Гетьман низько опустив голову, бо це в нього ця Горлен-
кова точка стріла... Орлик хитає головою...

К о с т ь Г о р д і є н к о

завиляє рішуче й сильно:

А Січ і ми на це не згодні, —
Хай голос має і сірѳма, —
Ми всі понижені й голодні,
Ми чужакі і в себе вдома! . . .

Козак - основа України,
Чи то заможний чи голода,
А хлібству треба зараз зміни,
Кріпацтво - смертна сухота! . . .

Бо Україна буде в силі
Без рабовл́астя і без пана, —
Селяни стануть орлокрилі,
І Мати буде всім кохана! . . .

Виговський теж саму старшину
Поставив був в основі дому, —
Та вітер знявся на хвилину
Й розніс його, немов солому. . .

О р л и к

звертається до всіх розпучливо й прохально:

Та перестаньмо, браття любі,
Чи ми для сварки тут зійшлися?
А ви, як ті бабі беззубі,
Уже сварітися взялися! . . .

На це вигідний час настане,
І все ми вірішим поволі.
Скажи, Вельможний наш Гетьмане,
Як Україні дати долі?

М а з е п а

говорить тихо й велично:

На це і скликав вас сьогодні,
Щоб дати свого Заповіта, —
Спаси щоб Матінку з безодні,
Послухайте й мого совіта!

Ми Віру й Церкву забуваєм,
Вони ж Державі вся основа:
Без них незгода суне Краєм,
І наші Мрії — лиш полова. . .

Основа всьому — наша Віра,
Те П р а в о с л а в і є С в я т е, —
Спокою нашого це міра,
Вона всі лиха заметі!

Як корінь дереву основа,
Так Православ'є Україні, —
Народ без єдності — полова,
І це ми добре бачим нині. . .

І в а н М и р о в и ч

таки не вилержує спокою, і злісно додає:

А ти ж вовтузився з ляхами,
Й чуткі про унію ходили, —
Оце зіпхнуло люд до ями,
Оце підтягло наші крила! . .

Митрополит наш до столиці
Приїхав був за вказівками,
А ти — хіба ж то так годиться? —
Прикінувся хворим до нестями. . .

А люд шептався про Гетьмана,
Що унію ізнов вертає,
Що в Україну верне й пана
Й кріпацтво лясське безкрає. . .

Ти ставив Храми скрізь Господні,
Та все вовтузився з ляхами,
І тим ростів чуткі народні:
Знов пахне унія між нами. . .

Ксьондзи й катóлики в Палаті
Не раз у тебе гостювали,
І езуїти ті пихаті
Чуткі про унію пускали. . . .

М а з е п а

український та збентежений:

Я тут клянусь на смертнім ложі,
Святу присягу всім складаю:
Про унію думки негожі. . .
Не мав ніколи їх. . . не маю! . . .

Женить цю унію повіки,
Усього злого це причина, —
Лиш Польщі це цілющі ліки,
Від неї гине Україна. . .

Я мусів діло мати з ляхами,
Вони ж про унію верзлі. . .
Та не позбувсь я з ними тямі,
Бож православні всі орли!

Тож бійтесь унії, як лиха,
Бо смертоносна нам вона,
І чи то відкрито, чи то стиха,
До нас все суне, навісна! . . .

Богдан війну підняв за Праву
І вигнав унію з України, —
Щоб мати нам свою Державу,
Її лякайтесь, як зміни! . . .

Дмитро Г о р л е н к о

переконливо, з великою нехиттю:

Це зрадна унія зродила
Смертельне лихо в Україні:
Вона втяла державні крила,
Вона вгинає їх і нині!

Було, літав Орел за хмару,
І аж при Сонечку ширяв, —
Та лях зняв унію-примару,
Й Орел підтятий долі впав. . .

Григорій Герцик :

Та ще ж за князя Костянтина
Присягу склали всі відразу:
Нехай повіки Україна
Жене цю унію—заразу!

Мазепа

говорить тихо, як пророче:

Вся Україна — дуб високий
Коріння в нього — православні, —
Так заповів нам Многоокий,
Коли ми хочем будь державні! . .

На дубі цьому верховіття
Хай конче буде православне, —
Й мине Вкраїну лихоліття,
І юдство скотиться неславне!

І віття все у дубі цьому
Хай православне конче буде, —
Воно підійме нам сірому
Й поспільство виведе у люди!

А секти край нам розкладають,
Й соборність кидають у яму,
Тому нехай русіни знають:
Любімо тільки Праву Маму!...

.....

Не Рим, а Київ наша Мати,
Це другий наш Єрусалім, —
З ним будем жити й помирати,
І наше щастя — тільки з ним!

Не Рим, а Київ наша Мати,
Він Україні вся підстава,
Він наші зоряні Палати,
Він віковічна наша слава!

Мине недоля, й наша Мрія
Устане в Києві на гóрах,
Й воскресне вічний град Андрія
Й засяє сонцем в цих простóрах!

Й зберуться в Київ всі слов'яни,
І їм усім він стане мати, —
І залікуєм спільні рани,
Й сторóщим спільно вражі грати!

Й засяє Церква Православна,
І Патріярх у град Андріїв
Престол поставить, як і здавна,
Й на віки славен буде Київ! . .

Й додому вёрнуться уніти,
І Мати серцем їх пригóрне,
Й зберуться знову рідні діти
У Церкву вольну і соборну!...

І Рим впадé, а Київ вічний,
Як Град онóвлений, засяє,
І меч козацький обосічний
Державу вольную відкраé!...

І будем ráзом будувати
Державу й Церкву всесоборну,
Й воскресне наша Рідна Мати
І до грудéй усіх пригóрне! . .

І буде Київ в вічній честі,
Як другий наш Єрусалим,
І буде славен в Благочесті,
Й чужим нам стане гордий Рим! . .

.....

Як ми всі націю соборну,
У всім є д и н у ю, не створим, —
Зітруть нас легко вражі жóрна,
Ми будем ввік народом хворим! . .

З'єднатись мусимо у всьому,
До нас пристануть і уніти, —
Тоді зберéмося додому,
І станем Мамі рідні діти!

О р л и к :

Ми це запишем до Уста́ву
Й його поставим на початку:
Коли ти мрієш про Державу,
Ставай на православну кладку!

Бо Православ'є й Україна —
Одна істота це всеспільна,
І як не прийде цьому зміна,
То буде Мати наша вільна!

Бо в Україні о д н о в і р' я
Повинно за́вжди панувати,
А ні — розліземось, як пір'я,
І ворог кине нас за грати! . . .

М а з е п а :

Шануйте все своє, як рідне,
Будуйте щедро Хра́ми Божі,
І ставте вгору все, що гідне
І відкривайте школи го́жі! . . .

Мені недобре щось, братове...
Простіть мені усі провини. . .
А вас прошу́ в Ім'я Христове:
Не забувайте України! . . .

Закриває очі... Лежить нерухомо... Видно, утомився українь...

В о й н а р о в с ь к и й

підбігає до Гетьмана з любов'ю та відданістю:

Живи сто літ іще, Гетьма́не,
Аж Україна міцно стане!

К о с т ь Г о р д і є н к о

свого не забуває і в останню хвилину, і говорить рішуче:

Гетьма́не, батьку наш Вельможний,
Скажи ж нам ще і про с і р о б у :
Нехай цю справу знає кожний,
Коли ми вернемось додому.

Ти розповів тут нам про дуба,
У нього ж стовбур — то сірома, —
Тоді Україна буде люба,
Тоді ми вольні будем вдома!

Творив, Гетьмане, ти Державу,
Та тільки панську, ялову, —
Тому й пішла вона в неславу,
Москва скосила, як траву! . . .

Коли б була вона народня,
То й силу мала б, як вода, —
Ота весіння повноводня,
Що позмітає й городá. . .

Бо Україна може жити,
Як обіпрётся на народ, —
Таку Державу нам творити,
Й така зросте без перешкод!

Пани ж розлізуться, де сила,
Й потягнуть перші до Москви, —
Держава панська — як безкрила,
Як вѐлетень без голови...

Земля-народ усе рішає,
Майбутня доля з ним ясна, —
Як проводу ж свого не має,
Спізняється його весна! . . .

І тут не в Січі корінь справи,
Тут все в основі України, —
Бо не збудуємо Держави
Таки з самого панства-піни. . .

Народоправство — в Україні,
Самодержавство — лиш в Москві, —
Його у нас не треба й тіні,
Воно шкідливе булаві! . . .

М а з е п а

кінчає тихо, у сильній утомі, але свідомо:

Хай Україна — ясно бачу —
Усім нам буде рідна Мати,
Тоді Республіку Козачу
У світі будуть поважати. . .

Заводьте устрій в нас Господній,
Щоб поважався рівно кожний:
Чи панський хто, чи хто паробдній,
Чи він сірома, чи вельможний. . .

Господній Голос ось до мене,
На Суд відходжу при Престолі,
І все провинне, все зелене - -
Покину вже навіки долі. . .

Мазепа р о з п' я т и й сьогодні
Й на мене сиплються провини, ---
Колючки гострі ці природні
За лихоліття України. . .

В житті я мав свою дорогу
І нею вперто йшов до цілі,
І вірив все, — здобуду змогу
Здійснить небаром Плани смілі. . .

Госпóдар ходить мрійно в полі
Й до всього руки докладає,
Та вдарить град, немов з грайволі,
І все живе ураз всихає. . .

.....

О помилки, — ви незабутні,
Я вас довіку пам'ятаю, —
Печете душу, як отруті,
Тугу лишаєте безкраю...

Ви тінню брóдите за мною,
Немає змоги вас забути, —
Й весна стає мені зимою,
А серце спóвнене отрути...

Я вас позбутися не можу,
Мене гризете ви повіки, —
Й хіба любовна Ласка Божа
Подасть мені цілющі ліки...

.....

Прощайте всі, мої кохані, —
Давно колись біля Бендёр
Овідій римський у засланні,
Поет преславний, тут помер. . .

Прощайте всі... Прощайте, браття...
Господь ось кличе вже мене. . .
Кінець голготського розп'яття,
А там. . . все вічне. . . все яснє. . .

Заплющує очі й затихає... Усі встали й стоять, не ворох-
нуться... Усі очі — в Гетьмана... Усі вже усвідомлюють
велич хвилини...

Дмитро Горленко

виходить уперед, стає перед Мазепою і збентежено говорить:

Прости і нам, твоїй старшійні,
Прости останні ці сперечки,
Бо ми розгублені в гордіні,
Немов без пастиря овечки...

Прости нам, батеньку Вельможний,
Тебе неправо ми судили:
Вкусить Гетьмана брався кожний,
Коли йому підтято крила. . .

І низько-низько, аж до землі хилиться в поклони перед
Гетьманом...

О р л и к

урочисто й пророче:

Минуть віки, тебе ж, Гетьмане,
У нас ніколі не забудуть, —
Ятрїтись кров'ю буде рана
Й навчатись Правди з неї б́удуть...

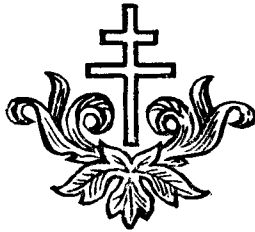
Свята Ідея й нездійснена
Навіки лишилась жива,
Й хоч дійсність темна та шалена,
Ідея завжди ожива́!

Настає час, й Полтавська спроба—
Щоб оживіти Україну —
Грізною знов воскресне з гроба
І принесе цілющу зміну! . . .

Не міг, Великий наш Гетьманц,
Орлом до Долі долетіти, —
Клянемоь всі: той час настане,
Й Мазепине докінчать діти! . .

Усі старшини низько-низько поскиляли свої голови перед
затихлим Гетьманом, і так і стоять, немов скам'янілі! . .

Завіса тихо закривається.

ДІЯ П'ЯТА :

ЗАКРИЛИСЬ ОЧЕНЬКІ ОРЛИНІ. . .

Минуло кілька тривожних днів по старшинській нараді.

Та сама кімната, що і в дії четвертій.

Пізній вечір з 21-го на 22 вересня 1709-го року у Бендерах.
У вікна зазирає темрява й морок.

Гетьман Іван М а з е п а лежить на ліжку нерухомо й безмовно. Очі заплющені, руки витягнені... Увесь сивий, довгий, висохлий...

Це останні хвилини Великого Гетьмана...

Андрій В о й н а р о в с ь к и й любовно нахилився біля ліжка, і пильно вдвляється в свого великого дядька.

У кімнаті вся старшина, — стоять у різних безладних по-ставах... У всіх на обличчі безмежний сум та чорна розпач...

Тут же кілька представників від козаків та січовиків.

Усі стоять, зацікавлені, і ніхто не відважується поглянути сміло в очі кому...

Це все судді жорстокі, що судили й розпинали Великого Гетьмана на передодні його упокоєння...

Обершись об стіну, стоїть С о л д а н, Високий шведський Комісар, представник короля Карла XII при Мазепі.

Тихо-тихо в кімнаті, усі мовчать... Але чути, — за вікном несамовито гуде страшна злива, що ще з дня не перестав, а все збільшується. Час від часу темряву розгинає блискавка, як та крива шабля, і б'є страшний грім, немов гармати.

Раптом двері відчиняються, і до кімнати велично входить С в я щ е н и к з Хрестом у руках. Прямує до ліжка й стає тихо, вдвляючись у Помираючого... Побожно благословляє його Хрестом...

С в я щ е н и к

тихо промовляє, схиливши голову:

Вітай, Вельможний наш Гетьмане, —
Прийми й моє розрадне слово,
І поки смерть при ложі стане,
Я дам потішення Христове. . .

М а з е п а

помалу розплющує очі, здивовано:

Та звідки ти, мій Отче любий,
У цих Бендєрах раптом взявся?
Рятуй мене з грішної згуби,
Бо я давно... не сповідався...

С в я щ е н и к :

Я знаю добре, мій Вельможний,
Усе, що сталося в Україні,
І знає бідний рूसин кожний
Гетьмана славного понині.

Ти ставив скрізь велічні Храми,
Господь нічого не забуде,
Повік цвістиме це між нами,
І пам'ятатимуть повсюди...

Прибув з Галацу я до тебе
Подать розраду вже останню, —
Відкрий тобі дорогу в Небо,
Вказати Божі сподівання!...

Вітай, наш Гетьмане розп'ятий,
Я посланець твій від Творця, —
На Ласку Вішню будь багатий:
Тобі в спасіння путь оця!...

М а з е п а :

Всечесний Отче, — я вмираю,
Стаю на Суд Творця і Бога...

С в я щ е н и к :

То сповідати поспішаю,
Іще покайтесь є змога...

Старшина хитнулась виходити, але Гетьман дає знака, що вона може позостатися.

Уся старшина опускається на коліна... Голови хляться додолу...

С в я щ е н и к велично й побожно питає:

У чому грішний ти, покайся,
Короткі хвили, сповідайся. . .
Та знай, мій Гетьмане Розп'ятий:
У Бога ти не був. . . проклятий! . .

М а з е п а

говорить тихо, але свідомо. Часто спинається, бракує
сил. . . Видно, глибоко все переживає:

Всечесний Отче, поспішаю,
Свої провини розповім:
Щоб прихилить Україні Раю,
Було найбільш гріхом моїм. . .

Цей гріх родив собою сотні,
Бо легко ж Волі не дістать:
Гріхи невільні і охотні
Нераз чинив я, як той тать. . .

Без ліку всі мої провини,
Немов тих зірочок на Небі:
Та всі вони — для України,
Усі вони були в потребі. . .

Служив наро́ду я своєму,
А тим служив і Господеві, —
У всьому каюсь Трисвятому,
Мойому Богові й Творцеві. . .

Уся старшина на колінах, як закам'яніла. . . Голови опусти-
лися ще нижче. . . Тиша в хаті, але за вікном злива аж гуде. . .

С в я щ е н и к :

Господь хай прб́стить тобі, сину,
А я Ім'ям Його прощаю:
Любив ти Матір Україну,
Неси ж любов свою й до Раю. . .

І розкажи там Трисвятому,
Як вороб'ї Матір розпинає, —
Усіх жене з свого дому,
В Сибір холодний заганяє...

Священик причащає Гетьмана... Тихо, тільки старшини
тяжко зітхають...

А за вікном злива ллє та ллє, бо Горобина Ніч...

Запричастивши, Священик урочисто проказує:

На тебе сінались проклїття,
Бо так звелїв Петро жорстокий,
Та бачив Бог твоє завзїття,
І Правду бачив Многоокий. . .

Усі Церкві палкі Молїтви
За тебе Богу посилають, —
Великий Задум і гонїтви
За Україну вони знають. . .

Минуть вікі, а плїдна Слава
По вікі вічні не погасне, —
І Мрія здїйсниться прекрасна,
І воскресне рїдна Держава! . .

М а з е п а

говорить ледве чутно... Спинається, висилюється:

Повіки вічні... завжди й нині...
Нехай Твоя... святиться Воля...
Дай щастя, Боже... Україні...
Хай зїйде їй... Державна Доля...

Гетьман глибоко зітхає, і затихає навіки...
Здїймаються глухі й розпучливі зітханнї-плачі...

Старшина встає з колїн, і тихо підходить до упокоєного
Гетьмана і вклоняються йому низько-низько, а хто й до зем-
лі... З ними й Солдан...

І врочисто всі цілують свого Гетьмана в чоло...

С в я щ е н и к пильно вдивляється в Упокоєного...
Старшина через силу стримує плач...

С в я щ е н и к

говорить дрижачим голосом, що зривається на плач:

Закрились бченьки орліні,
И душа полінула до Раю,
И спасінна буде завжди й нині
За ревність Божую безкраю! . . .

Старшина застигла в глибокому розпачі, — упокоївся їх Провідник, найбільша людина свого часу... А що ж далі?...

Старшина застигла в гарячому розпачі й чорному сумі, — кожен окремо, кожен по своєму... Усі стоять нерухомо, закам'яніло... Руки й голови — піднесені чи опущені у кожного по-своєму...

Священик застиг при ліжкові, піднісши обидві руки догори, — він, з Хрестом у руках, тихо молиться за душу Упокоєного... „Нехай буде Воля Твоя!“...

Злива-бурелім аж гуркоче за вікном... Сильно блиснуло на всю хату, і вдарив грім, аж усе затряслося...

Завіса тихо закривається.

19-29-го травня 1960 р. У потязі,
в дорозі до Монтреалу й назад.

